

ORTADOĞU'DA ORYANTALİST KIŞKIRTMA VE KÜRTLER*

ORIENTALIST AGITATION IN MIDDLE EAST AND KURDS

Araştırma Makalesi
Research Paper

M. Yavuz ALPTEKİN**

Öz:

Bu çalışmada esas olarak, Batılı entelektüellerin Ortadoğu'daki halklardan Kürtlerle ilgili yazın faaliyetleri analiz edilmektedir. Ortadoğu ve Kürtlerle ilgili düşünen, yazan ve faaliyet gösteren entelektüellerin çoğunun Ortadoğu hakkındaki reel bilgisi tartışmaya açıktır. Bu çalışmada, söz konusu "entelektüeller" in bu konularda nesnel bilgi, belge ve tecrübeye sadık kalmaksızın yazın faaliyetleri yürüttükleri iddia edilmektedir. Bu genel iddia içerisinde Kürtlerle ilgili olarak gündeme getirilen "Dünyada devleti olmayan en büyük etnik grup" ifadesinin doğru olmadığı ve buna rağmen konunun sistemli bir propagandanın öznesi haline getirildiği ispatlanmaya çalışılmaktadır. Bu kapsamda konuyla ilgili yirmiden fazla önemli çalışmadan örnekler sunulmakta ve bu çalışmalardaki ilgili tutumlar yedi alt başlıkta kategorize edilmekte ve incelenmektedir. Bu yedi alt başlık şunlardır: Kürt Milliyetçiliğini Canlandırma Gayreti; Ulus-Devletlerin Topraklarını Etnik Renge Boyama Merakı; Devleti Olmayan En Büyük Etnik Grup Saplantısı; Kürt Kökenli Şiddet Hareketlerini "Demokratik Haklar" Mücadelesi Veren Sivil Toplum Kuruluşları Gibi Gösterme Gayreti; Kürtlerin Sorunlarını Filistin Araçlarıyla İlişkilendirme Gayreti; Bölücülük Yapmaktan Çekinmeme; Kürtleri Dünya Gündeminde Tutma Gayretleri. Her başlıkla ilgili farklı araştırmacıların kitaplarından örnekler sunulmakta, savunuların tutarlılığı incelenmektedir. Bütün bu faaliyetlerin bilimsellik değil ama Oryantalizm perspektifinden bir anlam ifade edebileceği yorumu yapılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Oryantalizm, Ortadoğu, Kürtler, Çatışma.

Abstract:

In this study, basically, writing operations of western intellectuals related Kurds, one of Middle Eastern community, which is biased, full of double standard and far from reality been explained. It is obvious reality that most of intellectuals who think and write on Middle East and Kurds and almost agitate this issue do not know Middle East in person. In this study, it is claimed that intellectuals who mentioned above, write on these issue without sticking to objective information, document and experience. In this general hypothesis, it has been trying to be proven that the expression of "Most populous ethnic group on the world without country" which is raised as related with Kurdish people is not true although it has made subject of a systemized propaganda. In this scope, there are more than twenty samples presented from important study and biased, double standards attitudes of western authors has been revealed within a randomly book selection. It is reviewed that all of these activities may make sense not with regard to scientific but with regard to Orientalism.

Keywords: Middle East, Orientalism, Kurds, Conflict.

* Makale Gönderim Tarihi: 28.12.2016

Makale Kabul Tarihi: 07.11.2017

** Doç. Dr., Karadeniz Teknik Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, m.yavuzalptekin@ktu.edu.tr, orcid.org/0000-0002-6221-7913

GİRİŞ

Dünya siyaseti, temelde biri reel diğeri psikolojik olmak üzere iki belirleyen üzerinden yürümektedir. Reel olan büyük ölçüde ekonomi, psikolojik olan ise hâkimiyet ile ilgilidir. Benzer şekilde ekonominin özünde enerji kaynakları ve hâkimiyetin özünde de tarihsel misyon ve kimliğin tatmini vardır. Hiç şüphesiz büyük dünya güçlerinin, hem reel hem de psikolojik olarak, en fazla göz önünde bulundurdıkları coğrafya Ortadoğu'dur.

Ortadoğu yerkürenin merkezidir. Ortadoğu her şeyden önce güçlü devletler için merkezi bir tampon bölgedir. Buradan eski dünya karasının hemen her yerine ulaşmak mümkündür. İkinci olarak Ortadoğu, dünyanın enerji kaynaklarının merkezidir. Üçüncü olarak Ortadoğu, ekonomik ve kültürel anlamda bir kesişme noktası, bir aktarım bölgesidir. Bunlar gibi daha birçok sebepten dolayı Ortadoğu, dünyanın “mihver” coğrafyası olup, büyük devletlerin stratejik önemini ihmal edemeyeceği ve kontrolünü başka bir süper güce bırakmayı göze alamayacağı stratejik bir bölgedir.

Gelişen bütün silah teknolojisine rağmen, stratejiler hala üzerinde yaşadığımız toprağa sıkı sıkıya bağlıdır. Toprakta bağımsız bir strateji mümkün olmadığı gibi, toprağın önemi hala diğer faktörlerden fazladır. Belki her zaman da böyle olacaktır. Bu nedenle dünyayı sevk ve idare etmek isteyen süper güçlerin, dünyanın merkezi konumundaki Ortadoğu'ya olan ilgileri her zaman yüksek olmuş, bundan sonra da böyle olacak gibi görünmektedir. Helenler, Romalılar, Bizans, Selçuklular, Moğollar ve Osmanlılar gibi daha birçok süper güç ilk başta bölge dışında veya çeperinde bulunmalarına rağmen, dünya hâkimiyeti misyonları gereği, muhakkak Ortadoğu'ya inme gereği hissetmişlerdir. Bunun tersi de doğrudur. Yani bu medeniyetleri süper güç yapan veya onların bu konumlarını pekiştiren aynı zamanda bu coğrafyaya hâkimiyetleri olmuştur denebilir. Çin gibi bazı medeniyetler, bütün kadim geçmişlerine rağmen, bu bölgeye inemedikleri için dünyaya hakim birer süper güç olamamış, tarihte lokal güçler olarak anılmışlardır. Tecrübe bu olunca, ABD'nin ve Avrupa'nın, kendileri açısından bakıldığında, bu bölgeye duyarsız kalmaları düşünülemez. Dünyanın hala en önemli enerji kaynağı olan petrol ve doğalgaz yataklarının neredeyse üçte birinin burada bulunuyor olması söz konusu gerçeğin, tabir caizse “tuzu biberi” olmuştur. Unutmamak gerekir ki, bu kaynaklar burada hiç bulunmasa dahi, süper güçlerin bu bölgeye ilgisi sona ermeyecek, hep sürecekti.

Dünya üzerinde başka bir toplum ve onun yaşadığı topraklar üzerinde nüfuz sahibi olabilmenin en temel ve en öncelikli şartı, o toplumlar hakkında kapsamlı bilgi sahibi olmaktır. Stratejinin temeli de işte bu bilgidir. Bunu da geçmişten günümüze doğru seyyahlar, din adamları, misyonerler, elçiler ve nihayet sosyal bilimlerin çeşitli alanlarında faaliyet gösteren bilim adamları derlemiş, toparlamış ve doğrudan veya dolaylı olarak, çeşitli güç odaklarının kullanımına sunmuşlardır.

Bu makalede; “derlenip, toparlanan” bu bilgilerin dışarıdan bakışın eseri olacağı ve bu nedenle hiçbir zaman nesnel davranmaya kaynaklık edemeyeceği ön kabulünden hareketle, ilgili bölgelerin istikrarsızlaştırılmasına hizmet edeceği ileri sürülecektir. Daha özelde ise,

Ortadoğu ile ilgili yapılan benzer, “bilimsel” çalışmaların niyetli veya niyetsiz bir şekilde, bölge dışından önemli siyasi, askeri güçlerin bilgi kaynağı olmak suretiyle, Ortadoğu'nun istikrarsızlaştırılmasına hizmet ettiği ileri sürülecektir. Tabii olarak, böylesi bir bakış açısı ile konuya yaklaşıncı, akla Edward Said ve onun nitelediği şekliyle *Oryantalist* çalışmalar gelecektir.

1. EDWARD SAID'İN ZİHİNSEL UYUŞMAYI GİDEREN TESPİTLERİ

Batılı entelektüellerin Doğulu toplumlar hakkında yazdıkları, o kadar çok ve gerçekleri “sanatlı” bir biçimde çarpıtma anlamında o kadar keyfietlidir ki, bu yazını tercüme etmek suretiyle okuyan bölge insanı ama özellikle entelektüelleri derinlemesine etki altında kalmışlardır. Bu etkilenmeyi sağlayan “bilimsel faaliyet”in, kendi içinde bir bütünlük arz edecek şekilde bir bilim ve entellektüel uğraşı alanına dönüştüğünü ilk kez *Oryantalizm* isimli çığır açıcı çalışmasıyla E. Said ortaya koymuştur.

E. Said konuyla ilgili şu vurguyu yapar; “Doğu’dan söz açan bütün yazarlar (Homere bile...) önyargılarla yola çıkarlar, daima dayanacakları ve bütün referanslarına kaynak saydıkları tek ölçü hayalleridir.”¹ Doğuyu hayalindekilerle algılayanların sadece popüler aktüel yazarlar olduğu, bilim adamlarının böyle düşünemeyeceği zannedilmemelidir. Sosyal bilimlerde ve özelde Sosyoloji’de hala aşılamamış bir otorite ve bir klasik sayılan Max Weber’in bile Doğu ve özellikle İslam ile ilgili kanaatleri hiçbir şekilde bilimsel ölçülere sığdırılamayacak türdendir. Bryan S. Turner, Weber’in *İktisat ve Toplum* isimli meşhur eserindeki İslam’la ilgili paragrafların, akla ‘kişisel husumet’ ve ‘tiksinti’ getirdiğini vurgulamaktadır. Peki Weber’in, bu husumeti ve tiksintisi objektif bulgulara mı dayanmaktadır? Hayır. Zira yine Turner onun bu yaklaşımıyla ilgili: “Bir İslam eleştirisi olarak, Weber’in Sosyolojisi, 19. yüzyıl ve daha öncesinin bütün ideolojik önyargılarını yansıtır” ifadesini kullanmaktadır. Peki, bu *önyargı* ve *hayaller* neye dayanmaktadır? Yine Turner’in ifadesiyle bu önyargı ve hayaller, Rabert Burton’ın 1855’te yayımlanan *Arabian Nights Entertainments* isimli eserine benzer, içerisinde haremelerin, hurilerin, Türk prenseslerin, İran bahçelerinin eksik olmadığı hayal mahsulü *Binbirgece Masalları*² türünden kitaplara dayanmaktaydı.³ Batılılar Doğuyla ilgili her zaman gizemli, esrarlı ve fantastik yargılarda bulunmayı tercih etmişlerdir. Kültür tarihçisi Helmut Uhlig bu realiteyi şöyle izah eder: “Elimizdeki kaynaklara göre, batının doğu hakkında yaptığı tasvirlerin doğunun, özellikle Çin’in batı hakkındaki düşüncülerinden çok daha fantastik olduğu söylenebilir.”⁴ E. Said’in ifadesiyle, onun Oryantalizm adını verdiği Batı’nın Doğu hakkındaki bilgisi, gerçek delillere daima tercih

¹ Edward Said, **Oryantalizm**, Çev. Nezih Uzel, İrfan Yayınevi, İstanbul 1998, s. 37.

² Binbirgece Masalları isimli kitap, Arap hikâyelerinin bu isim altında ilk kez 1704’te toplu halde Fransızcaya tercüme edilmesiyle vücuda gelmiş ve kısa zamanda bütün Avrupa dillerine çevrilmiştir. Geniş bilgi için bak. B. Lewis, **Ortadoğu**, Çev. Mehmet Harmancı, Yeni Binyıl Kitaplığı, İstanbul ts., s. 247.

³ Bryan S. Turner, **Max Weber ve İslam Eleştirel Bir Yaklaşım**, Çev. Yasin Aktay, Vadi Yayınları, Ankara 1997, s. 243.

⁴ Helmut Uhlig, **İpek Yolu Çin ve Roma Arasında Eski Dünya Kültürü**, Çev. Alev Kırım, Okyanus Yayınları, İstanbul 2000, s. 84.

edilmiş, metinlere dayalı bir kısım soyutlamalardan ibarettir.⁵ Yüksek entelektüel kimliğiyle temayüz etmiş bir bilim adamı olan Max Weber’de bile durum böyle olunca, diğer Batılı bilim adamlarının Doğu ile ilgili görüşlerine şüphe ile yaklaşmak artık sıradan bir durum olmaktadır.

Bununla beraber, tuhaf olan şudur ki, Doğu ile ilgili Batı’lı eleştirilerin eksikliği ve yanlışlığı dahi, yine Batılılardan öğrenmekteyiz. Bu son derece sağlıklı bir durum olup, Ortadoğu toplumları adına ayrı bir sorunlu konuyu teşkil etmektedir. E. Said tam da bu sorunlu konuya şöyle değiniyor: “Eğer Doğu kendi kendisini takdim edebilseydi herhalde sonuç başka türlü olurdu. Ama yapamamaktadır. Çalışma Batı’lılar tarafından yürütülür. Ve böylece “takdim” Batılıların hesabına çalışır.”⁶ Karl Marx da aynı hususa işaretlerle “Kendilerini temsil edemiyorlar, temsil edilmeleri gerekiyor” diyor ve Batı’lı entelektüellerin, Doğu’lu toplumlara “ikinci kategoriden insan” bakışını içeren yaklaşımının “mazeretini” kendince bir kez daha ifade ediyordu. E. Said: “Belki şu sırada yapılacak en önemli araştırma Oryantalizmin yerine neyin geçebileceğini düşündürmektir. Diğer kültürler ve diğer halklar baskı ve yönetme emeli taşımadan hür ve bağımsız bir görüş açısı ile nasıl incelenebilir”⁷ diye sormaktadır. Kanaatimizce, böyle bir bilim hiçbir zaman var olmayacaktır. Başka bir toplumu dışarıdan sistemli bir incelemeye tabi tutmanın doğaçlama sonucu, düşünsel planda onu kategorize etmek, kendine özgü toplumsal farklılaşmalarını *ayırışma, yarılma, bölünme* olarak dillendirmek; uygulamada bölmek, parçalamak, bir birine düşürmek, savaştırmak ve sonra da arabulucu olarak araya girip kontrol ve baskı altına almak ve nihayet sömürmektir.

Nitekim 1815 ile 1914 tarihleri arasındaki yüz yıllık sürecin ardından, Avrupa’nın direkt sömürge imparatorluğu dünya yüzeyinin % 35’inden %85’ine çıkmıştı.⁸ Bu yüzyıl ve çok daha öncesinde Batılılar sürekli Doğu’yu ve diğer toplumları incelemiş, nerede ne kadar farklı etnik grup, topluluk, kültür ve dil var ise, bütün bunların kayıtlarını tutmuşlardır. Bu faaliyet bireysel başladıysa da, erken bir tarihte sistemli bir hale gelip, kurumsal hüviyete de bürünmüştür. Batı’nın Doğu’ya merakının entelektüel olarak kurumsallaşması 1312 tarihli Viyana Konsülü ile başlamıştır. Nitekim bu konsülde Oxford, Bologna, Avignon ve Salamanca şehirlerinde Arap, Grek, İbrani ve Süryani dillerinde eğitim yapacak bir seri kürsü kurulması kararı alınmıştır.⁹ Bu kurumsallaşma ve bilgi birikimi, ilerleyen zamanda sürekli büyümüş ve devasa boyutlara ulaşmıştır. Öyle ki, “1850’den itibaren bütün büyük Avrupa üniversiteleri Doğu bilimleri üzerine güçlü kürsüler kurmuşlardı.”¹⁰ Kurumsal hüviyete kavuşan Doğu merakı kısa zamanda çok sayıda detaylı eserin yazılmasıyla sonuçlanmıştır. E. Said bu gerçeğe: “1800 ile 1950 arasında yazılan ve Ortadoğu’yu ele alan kitapların 60.000 kadar olduğu tahmin edilmektedir” diyerek işaret eder. Bu rakam son derece yüksektir. Zira

⁵ Edward Said, **Oryantalizm Eleştirileri**, Çevirenler: İslam Özkan, Süleyman Şahin, Şenay Özden, İıkbarhar Yayınevi, İstanbul 2000, s. 121.

⁶ Said, **Oryantalizm**, s. 38.

⁷ Said, **Oryantalizm**, s. 42.

⁸ Said, **Oryantalizm**, s. 65.

⁹ Said, **Oryantalizm**, s. 79.

¹⁰ Said, **Oryantalizm**, s. 263.

her bir yıla ortalama 400 kitap düşmektedir ki, bütün bilgi birikimine ve gelişen teknik imkânlarla rağmen, Ortadoğulu toplumların her yıl kendileri hakkında yazdıkları kitap sayısı muhtemelen bu kadar yoktur. Hatta bütün Ortadoğulu toplumların bölgeyle ilgili toplam çalışmalarının yılda 400'ü bulmayacağı iddiası bile rahatlıkla dile getirilebilir.

Her bilginin faydası evrensel değildir. Bunun diğer anlamı, bir tarafa faydalı olan bilginin diğerine zararlı ve onun aleyhine çalışabileceğidir. Dolayısıyla bilgi kitapta durduğu gibi durmaz. Bu bilginin siyasi, sosyal, kültürel, ekonomik ve nihayet askeri bir kısım yansımaları kaçınılmazdır. Ortadoğu bu yansımaların sonuçlarını son birkaç yüzyıldır en dramatik bir şekilde yaşamaktadır. Beş asır öncesinden adeta Avrupalılara yol gösterircesine Francis Bacon “Bilgi güçtür” demiş ve kendinden sonraki Avrupalı entelektüellere ilham kaynağı olmuştur. Bilgi bir güçtür ve hangi kültür çevresi üretmişse, o kültür çevresine hizmet etmeye müsait ve meyillidir. Michael Foucault'nun işaret ettiği gibi, her iktidar kendi bilgisini üretir, bu bilgiyle güç devşirir ve o gücü kullanır. Her bilginin bir üretim maliyeti vardır ve hiçbir iktidar bu maliyeti mutlak tarafsızlıkla finanse etmez. “Araştırma araştırmadır, tercüme eder kullanırız” yaklaşımının yanlış olduğu Ortadoğu'da bizzat görülmüştür. Dolayısıyla her toplum kendi bilgisini kendisi üretmek zorundadır.¹¹ Aksi halde hariçten siyasi ve ekonomik nüfuz hareketleri kaçınılmaz olmakta, hatta bu bilgiler askeri işgallere zemin hazırlamakta, sömürgeleştirilmeyi kolaylaştırabilmektedir.

Bunun karşısında Doğu'lu bilim adamı ve gezginlerin Batı seyahatleri ve Batı'lı toplumlarla ilgili yazdıklarının sayısı nedir diye sorulacak olursa, Said'e göre, bu sayı son derece az olup, diğerinin yanına yaklaşacak türden bile değildir.¹² Meşhur ismiyle “oksidantalizm” denen olgu, gerçekte hiç de “izm” sonekini hak edecek bir olgu değildir. Bu bilgiye hiçbir Arap üniversitesinde Amerika'yı araştıran tek bir kürsünün olmadığı bilgisini de yine Said'in kendisi ilave eder.¹³ Ama Batılı bilim adamları kurumsal veya bireysel düzeyde bu çalışmalarına hiçbir zaman ara vermemişlerdir. Nihayet, önce saf bir bilimsel merak gibi görünen süreç, 20.yy'a gelindiğinde dünyanın % 85'inin sömürülmesine dönüşmüştür. Bu süreç önce Doğulu toplumların çeşitli özelliklerinin bilim adamlarınca tespit edilmesi, kayıt altına alınması, adeta fişlenmesi ve en nihayet farklı emeller için kullanılması şeklinde seyretmiştir.

Mesela onlarca belki yüzlerce örneğinden iki tanesine örnek olarak, Lamartin ve Nerval'in Lübnan merkezli Mısır ve Türkiye seyahatleri, *Voyage to Orient* isimli eserleri çok iyi bilinir. Bu kitaplarda anlatılanları hatırlatacak şekilde, “1860'ta Lübnan'da ... Maruniler ve Dürziler arasındaki sürtüşme başlayınca Fransa Hıristiyan Marunileri, İngiltere ise Şii Müslüman Dür-

¹¹ Bu prensip Amerika Birleşik Devletleri'nde farklı etnik gruplarla ilgili Üniversitelerdeki çalışma kürsülerinin kuruluşunu takip eden süreçte de gündeme gelmiştir. İlik önce mesela hem Porto Rikolu'ları hem de Afro Amerikanları beyaz Amerikalı bilim adamları incelemiş ve anlatmıştır. Daha sonra her grubun çalışmasını o gruptan insanların yapmasının gerekliliği hususunda tecrübi bir ortak görüş ortaya çıkmıştır: “Ancak bir siyah, siyahların tarihini öğretebilirdi” (Geniş bilgi için bakz. M. Doytcheva, *Çokkültürlülük, İletişim Yay.* İstanbul 2013, s. 63).

¹² Said, **Oryantalizm**, ss. 279-280.

¹³ Edward Said, **Oryantalizm Eleştirileri**, s. 163.

zileri tutmuştu” bilgisini aktaran Said, üzerinde özenle durulması ve hiç unutulmaması gereken şu çıkarıma vurgu yapar: “Zira Doğu’da hemen her zaman azınlıklar, Avrupa politikasının orta yerinde boy gösteriyorlardı. Büyük devletlerin her biri kendine göre bu azınlıklardan birini seçiyor ve onları koruduğunu iddia ederek, “çıkarlarını” temsil ettiğini ileri sürüyordu.”¹⁴

İşte bu nesneleştirilen ve araçsallaştıran “bilimsel faaliyet” dolayısıyla ki, Said şu tespiti yapar: “Doğu bir topraktı, bilim alanı oldu, şimdi de kuvvet gösterilerine yarayacak bir imparatorluk arazisi olacaktı. Renan, Silvestre de Sacy ve Lane verdikleri eserlerle bu “oyuna” “bilgi” desteği sağlayacaklardı. Kendilerinden sonra gelecek Oryantalistler de ortaya koydukları bilimsel veya hayali eserlerle bu faaliyete etkinlik kazandıracaklardı.”¹⁵ E. Said’in işaret ettiği bu takipçiler zaman içinde eksilmemiş aksine artmıştır.

2. ÇAĞDAŞ ORYANTALİZMİN GEDİKLİSİ B. LEWIS VE ORTADOĞU’NUN “PARÇALI” YAPISI

Hiç şüphe yok ki bahsi geçen Ortadoğu’nun aktüel takipçilerinin başında gelenlerden birisi Bernart Lewis’tir. Said’in de belirttiği gibi Lewis; İslam’ı *uygarlığa baş kaldıran, devlet ile dini ayırmayan bir din* olarak niteleyen; eserleri fikri olmaktan çok politik ortamın ürünü olan; eserlerindeki taktığı tarihsel deneyimlerden çoğunun gözden ırak tutulmasına dayanan bir isimdir.¹⁶ Lewis, bütün diğer eserlerinde olduğu gibi, *Ortadoğu’nun Çoklu Kimliği* isimli eserinde de bölgeye tam anlamıyla bir Oryantalist bakış açısıyla yaklaşır. Toplumsal farklılaşmalara vurgu yaparak, adeta toplumlar arası şiddete entelektüel bir davetiye çıkarır. Her şeyden önce, kitabın ismi nesnellikten uzak ve son derece önyargılıdır. Zira Lewis, bu kitabında aynı toplum içinde farklı alfabeler ve farklı toplumlar arasında aynı alfabe kullanımına örnekler vermekte, benzer kombinezonlardaki çapraz dil kullanımına işaret etmektedir. Fakat bütün gayretlerine rağmen, somut bir çoğul kimlikten bahsedememektedir. Buna rağmen, klasik bir oryantalist olarak belki biraz da hayallerine dayanarak şu ifadeyi kullanabilmiştir: “Hindistan, Çin ya da Avrupa’nın aksine Ortadoğu’da kolektif bir kimlik yoktur. En eski çağlardan günümüze kadar dinde, dilde, kültürde ve her şeyden çok da kendini idrakte bir çeşitlilik örneği devam ede gelmiştir.”¹⁷

Doğu Türkistan, Tibet ve İç Moğolistan bir kenara bile bırakılsa, Çin’de Han Çinlileriyle diğerleri arasında, Kuzeyde yaşayanlarla, Güneyde yaşayanlar arasında bile kimlik farklılaşması mevcuttur¹⁸ Dolayısıyla Çin’de kolektif kimlik olgusu son derece tartışmalıdır.

Hindistan ise, üç yüzden fazla dilin konuşulduğu¹⁹ ve bundan daha fazla sayıda etnik grubun yaşamakta olduğu bir çeşitlilikler, renklilikler coğrafyası, adeta bir cümbüşdür. Hal

¹⁴ Said, *Oryantalizm*, s. 264.

¹⁵ Said, *Oryantalizm*, s. 272.

¹⁶ Edward Said, *Oryantalizm Eleştirileri*, s. 106-107.

¹⁷ Bernard Lewis, *Ortadoğu’nun Çoklu Kimliği*, Çev. Mehmet Harmancı, Sabah Kitapları, İstanbul 2000, s. 97.

¹⁸ Yılmaz Altuğ, *Çin Sorunu*, İ.Ü. Basımevi, İstanbul 1995, s. 105.

¹⁹ Korhan Kaya, *Hindistan’da Diller*, İmge Kitabevi, Ankara 2005, s. 18.

böyle olunca, ne Çin ve ne de Hindistan örnek gösterilerek Ortadoğu'nun kolektif kimliği değerlendirilebilir.

Diğer yandan Avrupa'ya gelince, buraya daha ayrıntılı bakmak faydalı olacaktır. Zira gerçekten de bu coğrafya dışarıdan, olduğunun tam aksine, son derece homojen bilinebilmektedir. Oysa Avrupa yaklaşık 10.5 milyon kilometre karelik bir toprak parçası üzerinde kabaca 30 ülke ve 40'tan fazla yerli etnik topluluk barındırmaktadır. Avrupa'daki etnik grupların sayısına göçmenler ve diğer yerli olmayan gruplar da eklenince, sayı 50'yi geçmektedir. Buna ilave olarak Hıristiyanlığın Katolik, Protestan ve Ortodoks karşıt mezheplerinin yanı sıra İslam da önemli bir nüfusa sahiptir. Bunlara ilave olarak, Avrupa'da bilinmeyen ve gündeme gelmeyen birçok etnik grup bulunmaktadır. Mesela Polonya'da nüfusları bir milyonu bulan Silezyenler, Türkiye'de yazılmış ve Avrupa'nın etnik yapısını inceleyen kitaplarda bile yer alamamaktadır.²⁰ Oysa Silezyenler, Polonya'daki mesela Ermeni ve Yahudiler gibi dış ülke menşeli etnik gruplardan farklı olarak yerli bir etnik gruptur.

Avrupa karşısında Ortadoğu ise, bakışa göre sınırları değişebilmekle birlikte, kabaca 8 milyon kilometre kare toprak üzerinde 15 devlet ve 8 etnik grup barındırır. Sünni ve Şii yorumlarıyla birlikte İslam, coğrafyanın hâkim dini rengidir.²¹ Bunun yanında büyük oranda İsrail'le sınırlı Yahudilik ve küçük parçalar halinde Hıristiyan cemaatler yer alır. Her iki coğrafyanın genel manzarası karşılaştırıldığında, kolektif bir kimliğe sahip olma noktasında Ortadoğu'nun değil Avrupa'nın daha dezavantajlı olduğu, Avrupa'nın Ortadoğu'ya kıyasla daha "parçalı" bir yapı sergilediği açıkça görülecektir. Ortadoğu ise, Avrupa'nın aksine her bakımdan daha bütüncül, daha bütünlüklü ve daha homojen bir yapı sergilemektedir.

Bütün bu gerçek verilere rağmen, B. Lewis gibi bir kısmı yaşayan son dönem Batılı entelektüeller Ortadoğu'nun hayallerindeki "parçalı" yapısına vurgu yapmaya devam etmekte, bu düşüncelerini en saygın üniversitelerin öğretim üyeleri sıfatıyla ve bu üniversitelerin yayınevlerinden çıkmış kitapları ve dergileriyle dünyaya ilan edebilmektedirler. Bütün bu açık gerçeklere rağmen Batı'lı bilim adamları bu saptırmaları yapmaya nasıl devam edebilmektedirler. Kanaatimizce, Batı'lı bilim adamları her şeye rağmen kendi toplumlarının bir parçası olmaktan kurtulamayıp, Ortadoğu'ya ve dünyanın diğer bölgelerine, kendi toplum çıkarları merkezli bir bakış geliştirmektedirler. Bilimsel objektiflik ile sosyal dokunun doğal üyesi olma arasındaki gerilim, bilimsel çalışmalara aksetmektedir. Bir yönüyle, bu insanların yapabileceği fazla bir şey yoktur. Bu fikirleri üretmeye bir bakıma mahkûmdurlar. Zira terbiyesini aldıkları ve tarzını hayat tarzı edindikleri kapitalist dünya görüşü bu insanların daha "insancıl" anlamında, farklı bir fikir üretmelerini engellemektedir. Niyet edilmemiş bir şekilde de olsa, sömürgeciliğe hizmet edebilecek bu fikirleri yazabilmektedirler. Kapitaliz-

²⁰ Haydar Çakmak, **Avrupa Birliği'nin Etnik Yapısı**, Kripto, Ankara 2012, ss. 102-104.

²¹ Lewis'in bizzat kendisi bile İslam'ın Sünni ve Şii yorumları arasında, Hıristiyanlık mezhepleri arasındakilerden farklı olarak önemli bir doktrin farkı bulunmadığını belirtebilmektedir. Geniş bilgi için bak. Bernard Lewis, **Ortadoğu**, s. 53.

min hâkim üretim ve tüketim biçimi olduğu bir dünyada, başkaları hakkında araştırma yapan bilim adamlarının objektif düşünebilmesini beklemek gerçekçi değildir. Her toplumun üretebileceği en sağlıklı araştırma, kendisiyle ilgili olandır.

Mevcut bütün gerçeklere rağmen, ısrarla Ortadoğu ile ilgili hayali bir toplumsal farklılaşmadan bahsetmenin altında temel üç sebep tespit edilebilir. 1- Ortadoğu'nun iddia edilen çeşitliliği içerisinde, İsrail gibi dini, etnik ve ideolojik bakımdan çok farklı köken ve gündemlere sahip bulunan bir topluma bu coğrafyada yer bulmayı teorik anlamda kolaylaştırmak. 2- Ortadoğu'da dinin birleştirici rolünü zayıflatabilecek, bölgeye yabancı bir kimlik bilinci olan etnik kimlik bilincini bu toplumların gündemine sokmak. 3- Bu sayede artabilecek toplumsal gerilimleri azaltmak bahanesiyle Ortadoğu'nun en mahrem konularına ve mekânlarına kadar nüfuz ederek, ekonomik, siyasi, askeri ve nihayet stratejik çıkar sağlamak.

Doğu'lu bir sosyal bilimci olan ve şu an Singapur üniversitesinde görevli bulunan Kishori Mahubani, Müslüman toplumlardaki karışıklıkları şiddetlendirmekten Batı'nın sorumlu olduğunu, oysa Batı'da çok az kimsenin bu gerçeği bildiğini belirtmektedir.²² Meselenin tuhaf tarafı, bizzat sahada yaşamasına rağmen, Batı dışındaki dünya toplumlarının ve özellikle Ortadoğu toplumlarının bu gerçeği bilenleri belki Batıdakilerden çok daha azdır ve çok daha çarpıcı olan da budur. Bu bilgisizlik sayesinde Batı, Ortadoğu'da ve dünyanın diğer bölgelerinde istediği gibi hareket edebilmektedir. Aynı sosyal bilimci bu durumu ilginç bir tarzda şöyle ifade eder: “Batı 800 milyonluk nüfusa sahiptir. Diğerleri neredeyse 4.7 milyarı teşkil ediyor. Milli arenada hiçbir Batılı toplum, nüfusunun yüzde 15'inin geri kalan yüzde 85'i için kanun yapacağı bir durumu kabul edemez. Fakat Batı'nın dünya ölçeğinde yapmaya gayret ettiği şey budur”.²³ Kabul etmek gerekir ki, yapmaya gayret ettiği ve büyük oranda da başardığı şeydir.

Bugün Ortadoğu'nun içinde veya çeperinde bir ülke insanı olarak Türk halkının bile Ortadoğu ile ilgili bilgisinin kaynağı büyük oranda Batı'lı entelektüellerin yazdıklarından ibarettir. İnternette her hangi bir kitap satış sitesinde “Ortadoğu” diye yazıp tarattığımızda, ekrana 75 kadar kitap gelmektedir. Bunların bir kısmının mevcudu tükenmiştir. Bununla beraber satışta olan ve olmayan bütün kitaplar dikkate alındığında, bunların en az üçte birinin yabancı yazarların Türkçeye çevrilmiş kitapları olduğu görülecektir. Kalanların yarısı da bu yabancı yazarlı kitaplardan hemen hiçbir orijinalitesi olmayan kolaj-montaj aktarmalardan ibaret kitaplardan oluşur. Geriye yerli ve nispeten orijinal üçte birlik bir kısım kalmaktadır. Takdir edileceği üzere, bu da son derece yetersiz bir niceliktir.²⁴ Bu çalışma, Batılı yazarların dünyada ve Türkiye'de piyasaya hâkim olan Ortadoğu ve özellikle Kürtlerle ilgili çalışmalarının nesnellik boyutunu ve derecesini incelemeyi hedeflemektedir.

²² Kishori Mahubani, “İnhitatin Tehlikeleri Diğerlerinin Batıya Öğrettikleri”, **Medeniyetler Çatışması** içinde (Der.: Murat Yılmaz), Vadi Yayınları, Ankara 1997 s. 65.

²³ Mahubani, **a.g.e.**, s. 66.

²⁴ Bu basit tarama, en yaygın iki Türkçe kitap sitesi esas alınarak yapılmıştır.

3. B. LEWIS'İN TAKİPÇİLERİ VE ORTADOĞU'YU "PARÇALI" BİR COĞRAFYA OLARAK GÖSTERME GAYRETİ

İslam ve Çatışma Miti isimli kitabıyla bu konudaki düşüncelerini bir araya getiren Fred Halliday dikkate değer bir isimdir. Özel olarak B. Lewis'in takipçisi olduğunu kabul etmese de, Ortadoğu'nun "Parçalı" bir yapıya sahip olduğunu iddia etmekle tikel bir konu itibarıyla nesnel açıdan onun takipçisi konumuna düşmekten kurtulamamıştır. Batılı birçok yazar da bu çelişkili durumdadır. Halliday kitabında temel olarak sosyolojik anlamda Müslüman toplumların ve coğrafi anlamda Ortadoğu'nun tek tip olmadığını, içinde çeşitlilik barındırdığını; terör ve çatışmanın Müslüman toplumlara veya Ortadoğu'ya özgü olmadığını anlatmaya çalışmakta ve Ortadoğu'ya yönelik İslam dini ve Arap dili merkezli ve toplumsal değişimin mümkün olmadığı önyargısından hareketle çözümlenmeye çalışmanın yanlışlığını vurgulamaya çalışmaktadır. Bu yaklaşım olumlu bir tutuma işaret etmekte ve kitabının ismi de zaten olumlu bir intiba uyandırmaktadır. Bununla birlikte, kitabının birçok yerinde "Ortadoğu ülkelerinin en önemli özelliklerinden biri çeşitlilikleridir" veya "Ortadoğu toplumlarının ayırt edici özelliklerinden biri de etnik ve dini gruplar arası farklılıkların şiddetiydi" türünden yargılara yer vermekten geri durmamıştır.²⁵ Bu ve benzeri yaklaşımlar Halliday'in kişisel gayretine rağmen, genel Batılı çerçeveden ve Lewis'in şahsında sembolleşen Ortadoğu'yu "parçalı" bir yapı içerisinde gösterme yaklaşımından kendini kurtaramadığının açık kanıtlarıdır.

Bu konuda, Türkçeye de çevrilmiş bulunan *Ortadoğu'da Etnisite, Çoğulculuk ve Devlet* isimli derleme kitap, son derece ilginç üslup ve iddialar içermektedir. Kitabın editörlerinden Milton J. Esmen (2004), kitabın önsüzünde, Amerika'nın Irak'taki rolüne değinirken şöyle demektedir: "Orada demokratik bir anayasa taslağı hazırlayıp yeni bir hükümet kurmak, Şii çoğunluğun, en büyük azınlık olan Kürtler ve Sünnilerin, içinde Türkmenler ve Keldanilerin (Asuriler) de bulunduğu daha küçük grupların çatışan çıkarlarını karşılamayı, karşılıklı ödünler vermeyi içeriyor."²⁶ Yazar Irak'ı bir çırpıda üç ana kategoriye ve her biri içinde birden fazla alt etnik ve dini bölünmelere tabi tutmuştur. Oysa Irak'ta Şiiilerin demografik olarak baskın bir çoğunluk oluşturmaları söz konusu değildir. Sadece Arap nüfus söz konusu olduğu zaman böylesi bir vurgulu Şii çoğunluğundan bahsedilebilse bile, muhtemelen bütün Irak nüfusu göz önüne alındığında Şii-Sünni nüfus oranı sırasıyla % 52-55 ile 48-45 arasında olup, kabaca denge halinde olduğu görülecektir. Sünnilerin boykot ettiği Ocak 2005 seçimleri bir kenara konursa, sonrasında yapılan Aralık 2005 ve Mart 2010 genel seçimleri, bu gerçeği bütün açıklığıyla ortaya çıkarabilmektedir.²⁷ Oysa bölge dışındaki çalışmalar bir tarafa, konuyu iyi takip eden bir

²⁵ Fred Halliday, *İslam ve Çatışma Miti*, Çev. Umut Özkırımlı-Gülberk Koç, Sarmal Yayınevi, İstanbul 1998, ss. 38, 50.

²⁶ Milton J. Esmen, "Türkçe Baskıya Önsöz", Milton J. Esmen ve Itamar Rabinovich (Derleyenler), *Ortadoğu'da Etnisite, Çoğulculuk ve Devlet*, Çev. Zafer Avşar, Avesta Yayınları, İstanbul 2004, s. 9.

²⁷ Geniş bilgi için bak. Mete Çubukçu, Taha Özhan, *İşgal Altında İstikrar Arayışları 2010 Irak Seçimleri*, Çevrimiçi: <http://www.setav.org/Ups/dosya/29476.pdf>, Erişim: 25 Ekim 2010.

okur, Türkiye’de bile Irak’taki Sünni nüfusun oranını % 30 gösteren ve tamamen ABD medyası kaynaklı yaklaşımları görebilecektir.²⁸

Esman aynı kitaptaki ifadelerine şöyle devam eder: “Saddam yoğun asker-polis baskısıyla Sünni egemenliğini sağlamıştı. Sünniler, Şiiler ve Kürtler arasında güvensizliğin o derece büyük olduğunu ve asla barışçıl demokratik tek bir devletle bir arada yaşayamayacaklarını iddia edenler vardır.”²⁹ Kimdir bunu iddia eden ve neye dayanarak bu iddiayı gündeme getirmektedir? Makalede hiçbir kaynak söz konusu değildir. Peki, bu yazar her iddiayı kitabına almayacağına göre, bu iddiayı neye istinaden kitabına almıştır? Bu sorunun cevabı, Doğu toplumları karşısında Batılı kibri hesaba katılmadan bulunamaz.

Son alıntıda görüldüğü gibi, yazar önce ayrıştırmakta, ardından aralarına husumet koymakta ve nihayet bir devlet içerisinde yaşamalarının imkânsızlığını gündeme getirebilmektedir. Oysa yazarın saydığı etnik, dini toplulukların hepsi de moral anlamda Irak’ın eşit paydaşlarıdır. Temel yaşama hakları anlamında birinin diğerine patronajı söz konusu değildir. Böyle bir yaklaşım, “demokrasi getirme” adına da yapılsa, Saddam’ın Baas’çı yönteminin tekrarı anlamına gelecektir. ABD’de % 16 Afro-Amerikan ve % 17 Hispanik nüfusun varlığı ve daha başkaları ayrı bir devlet olmayı gerektirmiyorsa, Irak’ta da pekâlâ gerektirmemelidir. Fakat burada bölgenin ileri gelenlerine düşen, ABD’de bütün bu farklı etnik kimlikleri bir arada tutan ve Irak’ta bulunmayan tutkal her ne ise, o değer bulunmalı ve bunun tesisi için çalışılmalıdır. Bu da muhtemelen istikrar içerisinde siyasal çeşitlilik, bireysel ve toplumsal demokratik haklar ve nihayet ekonomik sosyal refah olacaktır.

Aynı kitapta yer alan ilk makalede editörler, Ortadoğu’da devlet ve toplum ilişkilerini açıklarken şöyle derler: “...Orta Doğu toplumları tek bir devletin içinde yaşayan birden çok etnik gruba sahip çoğulcu özelliktedir.”³⁰ Adeta aynı topraklar üstünde ve bir devlet çatısı altında yaşamak durumunda olan farklı toplumlar sadece Ortadoğu’ya özgü istisnai bir durummuş imajı verilmeye çalışılmaktadır. Oysa görece olarak kenar bölgelerde konumlanan İzlanda, Norveç, Kore ve Japonya bir kenara bırakılırsa, dünya üzerindeki bütün ulus devletler birden fazla etnik grubun bileşiminden oluşmaktadır. Farklılıkların oranı artıp azalabilmekle birlikte, her devlet bu türden farklılıklara sahiptir. Öncelikle dünyada kabaca 2 bin etnik topluluk mevcut iken; sadece 200 devlet bulunmaktadır. Bunun anlamı her devletin değişen sayılarda birden fazla etnik topluluğu içerisinde barındırmak zorunda olduğudur.³¹

²⁸ SETA’nın bir raporunda “Şii nüfus % 60 civarı” gösterilmektedir. Geniş bilgi için bak. Gökhan Çetinsaya, Taha Özhan, İşgalin 6. Yılında Irak, SETA Yayınları, Ankara 2009, s. 21. BİLGESAM’ın bir raporundaya bu oran % 60-65 arası verilmektedir. Geniş bilgi için bak. Atilla Sandıklı, Emin Salihi, İran Şii Hilali ve Arap Baharı, BİLGESAM, Rapor No: 35, İstanbul 2011, s. 6. Ayrıca diğerlerine örnek olmak üzere, Em. Tug. Adnan Tanrıverdi’nin “Irak’ta Müslüman’ca Çözüm İstiyoruz” başlıklı makalede ilgili oran % 70 olarak verilmektedir. Çevrimiçi: <http://www.adnantanriverdi.com>, Erişim, 26/03/2015.

²⁹ Esman, **aynı yer**.

³⁰ Esman ve Rabinovich, “Orta Doğu’da Etno Politika Çalışmaları”, **a.g.e.**, s. 18.

³¹ Geniş bilgi için bak. Alptekin, M. Yavuz., “Toplumsal Ortak Kaderin Siyasi Tezahürü Olarak Ulus-Devlet veya Küresel Bir Siyasi Proje Olarak Etnik Devlet: Ortadoğu Kürt Siyasetinin Toplumsal Analizi”, *Stratejik*

Kuzey Amerika ve Avrupa'dan birkaç örnek vererek bu manzara pekiştirilebilir. Mesela Amerika Birleşik Devletleri'nde Nüfus Bürosu'nun 2007 yılında yaptığı bir araştırmaya göre, İngiliz soyundan gelenlerin oranı sadece 9.6 ile Alman (% 17.1) ve İrlandalılar (% 12)'in ardından üçüncü sıradadır.³² İngiltere'de nüfusun ancak % 60'ını İngilizler oluşturur. Kalan kısmın kabaca % 10'unu İskoçlar, % 5'i Galli halklar, ve % 25'ini de Hindistan ve Pakistan gibi eski sömürge ülkelerinden gelen göçmenler oluşturur. Fransa ele alınacak olursa, ana unsurun oranı İngiltere'dekinden daha fazla olmakla birlikte, etnik çeşitlilik hiç de oradan aşağı değildir. En önemlileri 2 milyonluk nüfuslarıyla Brötanlar; 1 milyon 600 binlik nüfuslarıyla Almanlar; 1 milyon 200 binlik nüfuslarıyla İtalyanlar; 400 binlik nüfuslarıyla Korsikalılar; 250 bin kişilik nüfuslarıyla Basklar ve 2 milyonluk nüfuslarıyla Arap ve Berberilerden oluşan Kuzey Afrikalılardır. Benzer şekilde İspanya bir kavimler yumağı gibidir. Bunlardan en büyükleri 6 milyon 500 binlik nüfuslarıyla Katalanlar, 5 milyonluk nüfuslarıyla Galli halklar ve Brötanlarla birlikte Keltlerin bakiyelerinden olan Galisienler, 1 milyon 500 binlik nüfuslarıyla Basklardır. Avrupa'nın geri kalanı da buna benzer durumdadır. Bunlardan başka mesela Çin'de 400 ve Rusya'da 160 etnik topluluk yaşamakta; Hindistanda 850 ve Endonezya'da 250 farklı dil konuşulmaktadır.³³ Hal böyleyken etnik çeşitliliği, "etnik çoğulculuk" veya başka bir isim altında Ortadoğu ile ilgili olarak gündeme getirmenin, onunla özdeşleştirmenin ve buradan toplumların kaderini belirleyecek sonuçlara ulaşmaya çalışmanın nesnel ve bilimsel hiçbir yanı yoktur. Bu "entelektüel" çalışmalar ancak demode olmuş bir sömürgecilikle ve "modern oryantalizm"le açıklanabilir.

Aynı yazarlar Orta Doğu'yu ne tür toplum modellerinin daha iyi açıklayacağı konusunda şöyle bir genellemeye ulaşmaktadırlar: "Çıkış noktası bütünleşmeden çok çatışma özelliği gösteren toplum ve politika modelleri Orta Doğu için daha aydınlatıcı açıklamalar barındırır..."³⁴ Bu cümlenin, "Sömürgeciliğin keşif kolu" diye nitelenen Oryantalist entelektüel faaliyetin yaklaşımını yansıtacak karakteristik cümlelerden birisi olduğuna şüphe yoktur.

Bir diğer ifadelerindeyse şöyle derler: "Orta Doğu, çoğu aynı bölgesel devletin sınırları içindeki aynı politik otorite altında, diğerleriyle ortak yaşamaya yazgılı, etnik toplulukların toplanma yeridir."³⁵ Orta Doğu'daki etnik çeşitlilik bu coğrafyaya özgü bir "talihsizlik" olarak gösterilmekte ve dramatize edilmektedir. Oysa bu yaklaşımın gerçekliğinin bulunmadığı daha önce belirtilmişti.

Öngörü, Sayı 13, ss. 91-112. Dünyada yaşayan etnik grupların sayısını iki buçuk kat daha artırıp beş bin olarak veren kaynaklar da mevcuttur. Bkz. Semra Somersan, **Sosyal Bilimlerde Etnisite ve Irk**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2004, s. 1, 7.

³² Geniş bilgi için bkz. Aguirre Jr., Adalberto ve Turner, Jonathan H., **American Ethnicity**, McGraw-Hill 2009, s. 25.

³³ Geniş bilgi için bak. Musa Yavuz Alptekin, "Toplumsal Ortak Kaderin Siyasi Tezahürü Olarak Ulus Devlet veya Küresel Bir Siyasi Proje Olarak Etnik Devlet: Ortadoğu Kürt Siyaseti'nin Toplumsal Analizi", **Stratejik Öngörü**, Sayı: 13, ss. 97-100.

³⁴ Esman ve Rabinovich, "Orta Doğu'da Etno Politika Çalışmaları", **a.g.e.**, s. 30.

³⁵ Esman ve Rabinovich, "Orta Doğu'da Etno Politika Çalışmaları", **a.g.e.**, s.45.

4. ORTADOĞU'DA KÜRTLERLE İLGİLİ ORYANTALİST YAKLAŞIMLAR

Hemen her ülkede o ülkenin kendisi ve diğerleriyle ilgili bilimsel çalışmalar yapılmaktadır. Fakat dünya üzerinde bazı ülkeler vardır ki, bu ülkelerde yapılan diğer ülkelerle ilgili çalışmalar, o ülkelerin kendileri hakkında yaptığı çalışmalardan daha fazladır. Bahsedilen birinci grup ülkelerin bu ikincilere adeta kendilerini tanıttıkları, takdim ettikleri söylenebilir. Diğerlerinin yanı sıra, bahsedilen birinci grup ülkelerin başında ABD, İngiltere ve Fransa gelir. Mesela bu üç ülkede yazılan Ortadoğu ile ilgili kitap çalışmaları, Ortadoğu ülkelerinin her birinde kendileriyle ilgili yapılan çalışmalardan daha fazladır. Bu durumun son derece sağlıklı olduğu açıktır. Zira hiçbir ülke diğerini onun kendisi kadar iyi bilemez. Dolayısıyla bu çalışmalar dış bakışın ürünü olmaktan kurtulamayacak, çok zaman mahsurlu da olacaklardır. Dünyanın birçok ülkesinde ama özellikle bu üç ülkede, Ortadoğu ile ve özellikle Kürtlerle ilgili yapılan çalışmalar da bu kapsamdadır.

Burada kısaca değinmek gerekir ki, insanlar her hangi bir etnik gruba mensup olmakla, evrensel insan haklarına sahip olma noktasında daha avantajlı veya dezavantajlı hale gelmezler. Bu etnik grup, ister ulus devletin hâkim etnik grubu, ister tarihsel milliyet, ister dini bir cemaat, ister azınlık, ister göçmen toplumu olsun, her ne tür etnik grup kategorisinden olursa olsun, bu grubun üyesi her insan bu haklardan yararlanabilmelidir. Bu noktada en öne çıkan iki konudan biri genel demokratik hakların kullanılabilmesi ve diğeri de anadilde eğitim hakkıdır. Avrupa Birliği'nin teorize ettiği ve uyguladığı Dil Şartı ve Azınlıkları Koruma Çerçeve Sözleşmesi bu konuları vuzuha kavuşturmuştur. Her ülke bu metinleri kendisine uyarlayacaktır elbette ama bahsedilen iki temel konuda tavizsiz davranmak temel insan haklarının bir gereğidir. Bu çalışmada yazılan her konu ve yapılan her eleştiri bu çerçevenin dışına çıkmadığı düşüncesiyle yapılmakta ve yazılmaktadır.

4.1. Kürt Milliyetçiliğini Canlandırma Gayreti

Kürt milliyetçiliğini canlandırmaya çalışan en önemli iki aktör Rusya ve Fransa'dır. Bununla birlikte bir İtalyan "katkı" vardır ki, anılmadan geçilemez. P. Maurizio Garzoni isimli Katolik Misyoner Papaz, Türkiye'nin Güneydoğusunda 18 yıl çalışarak 1787 yılında Roma'da İtalyanca olarak bastırıldığı ve Kurmançi diyalektini esas alan *Kürt Dili ve Grameri Sözlüğü* isimli kitabından dolayı bizzat Basile Nikitine tarafından "Kürdölolojinin Babası" olarak nitelendirilir.³⁶ Dolayısıyla Kürt milliyetçiliğinin canlandırılmasında yer alan aktörlerin geniş bağlamı Avrupa ve Rusya şeklinde olmalıdır. Daha önce Osmanlı Ermenileri ile ilgili olarak derin tecrübeleri bulunan Ruslar, sonraki dönemde de Kürtleri ilgi odağına koymuştur. Nitekim Kürtçe alfabenin hazırlanmasından, Kürtçenin üniversitelerde incelenmesi, eğitim dili olması ve enstitü olarak kurumsallaşmasına kadar bir dizi süreç ilk kez Rusya'da gerçekleşmiştir. İlk Kürdoloji Enstitüsü 1850'lerde Erivan'da, ikincisi 1860 yılında Petersburg Üniversitesi'nde kurulmuştur. Nihayet 1945 yılında Sorbon Üniversitesi'nde kurulan Kürtçe Kürsüsü, 1983'te Enstitü haline getirilmiştir.

³⁶ Bilan N. Şimşir, *Kürtçülük 1787-1923*, Bilgi Yayınevi, Ankara 2010, s. 46.

Rusya'daki bu çalışmalar kapsamında iki kişinin ismi öne çıkmaktadır. Bunlardan ilki daha 1915 yılında yazılan *Kürtler* isimli eserin yazarı Rus Şarkiyatçı V. Minorosky; ikincisi de, kendisinden sonra Erivan Kürdoloji Enstitüsüne atanan *Kürtler ve Ülkeleri* isimli kitabın yazarı Basil Nikitine'dir.³⁷

Rus Şarkiyatçıların ardından konuyla ilgili ilk kitaplardan birini yazan kişi Arshak Safrastian'dır. *Kurds and Kurdistan* isimli eseri ilk kez 1948 yılında Londra'da Harvill Press tarafından 106 sayfa olarak basılmıştır.³⁸ Aynı kitap 2000 yılında Türkçeye çevrilerek bu konudaki yayınlarıyla bilinen Avesta Yayınları tarafından Türkiye'de de yayımlanmıştır.

Chris Kutschera, *Kürt Ulusal Hareketi* (Le Movement National Kurde) isimli kitabını Fransızca olarak yazmış olup, bu kitap ilk defa 1979 yılında Paris'te basılmıştır. Kitap İngilizceye çevrilmemiş olsa da, bu konuda yazılmış İngilizce kitapların hemen hepsinde ona atıf vardır.³⁹

Bu çalışmalar ilgili ilk çalışmalardandır. Bunları takip eden son 40 yılda özellikle Amerika, İngiltere ve Fransa'da Kürtler ve Ortadoğu ile ilgili binlerce doktora tez çalışması yapılmış ve yüzlerce kitap kaleme alınmıştır. Coğrafya olarak Ortadoğu, etnik grup olarak Kürtler Modern Batı'nın üzerine çalışma yapacakları en gözde bölge ve etnik grubu temsil ederler. Yapılan çalışmalar zaman içerisinde, merkezden muhite doğru, dalga dalga etkisini göstermiş ve Kürt milliyetçiliği Ortadoğu'da en belirgin etno-milliyetçilik, bu bölge de dünyada en sorunlu bölgelerden biri haline gelmiştir. Etnik çatışmalar literatüründe de gösterildiği üzere, bu tür bölgesel ve etnik milliyetçiliklerin zamanla ayrılıkçılığa dönüşmesinde uluslar arası müdahil olma durumlarının önemli bir rolü vardır.⁴⁰

4.2. Ulus-Devletlerin Topraklarını Etnik Renge Boyama Merakı

İngilizce kitapların birçoğunda Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun tamamını, Irak ve Suriye'nin kuzeyi ile İran'ın kuzey-batısını Kürt Bölgesi, Kürt Nüfusunun yaşadığı coğrafya veya doğrudan "Kürdistan" olarak gösteren bir harita yayımlamak adet olmuştur.⁴¹ Oysa bu gösterilen coğrafyada yaşayan ve Kürt olmayan Türk, Arap, Zaza, Fars, Süryani, Asuri ve diğer etnik grupların toplam nüfusu Kürtlerin nüfusundan daha fazladır. Doğrudan bir harita yayımlayarak aslında bir algı yönetimi yapılmış olmaktadır.⁴²

³⁷ Hilmi Göktürk, *Kürtlerin Soy Kütüğü ve Boy Tarihi*, Türk Dünyası Yayınları, İstanbul 1979, s. 18.

³⁸ Geniş bilgi için bkz. Arshak Safrastian, *Kurds and Kurdistan*, Harvill Press, Michigan, 1948.

³⁹ Geniş bilgi için bkz. Chris Kutschera, *Le Mouvement National Kurde*, Flammarion, 1979.

⁴⁰ Geniş bilgi için bak. Muzaffer Ercan Yılmaz, *Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Etnik Çatışmalar Etnik Çatışmaların Nedenleri ve Etnik Barışın Tesisi*, Nobel Yayınları, Ankara 2007, ss. 37-43.

⁴¹ Bazı örnekler için bak. Dawn Chatty, 2010. *Displacement and Dispossession in the Modern Middle East*, Cambridge University Press, s. 250; Stuart A. Notholt, 2010. *Fields of Fire-an Atlas of Ethnic Conflict*, Stuart Notholt Communications Ltd., s. 408; David McDowall, 2007. *A Modern History of the Kurds*, IB Tauris Co. Ltd., s. XIV.

⁴² Nitekim Benedict Anderson, *Hayali Cemaatler* isimli meşhur kitabında toplumların kolektif hafızalarına hitap etme noktasında Nüfus Sayımları, Müze ve Harita'nın ayrıcalıklı rolüne vurgu yapar (Ayrıntılı bilgi için bakz. Benedict Anderson, *Hayali Cemaatler Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması*, Metis Yayınları 1995, ss.183-206).

Dünya üzerindeki belli başlı etnik çatışmaları konu edinen *Encyclopedia of Modern Ethnic Conflicts* isimli Ansiklopedi, 26 önemli etnik sorunu kendisine araştırma konusu yapmıştır. Amerika Birleşik Devletleri, İngiltere ve Hindistan gibi etnik sorunları fazlaca yaşayan bazı ülkelere birden fazla makale ile yer veren ansiklopedi, etnik çatışmalara, her birini devletlerle ilişkilendirerek, birer makale ile yer vermiştir (Rudolph, 2003).⁴³ Fakat aynı ansiklopedi, Kürtlerle ilgili makaleyi “The Kurds Struggle for “Kurdistan” ismiyle *Middle East* bölümü altında vermeyi uygun bulmuştur. Bu kitap planı, Kürt etnik sorununu her hangi bir Ortadoğu ülkesinin hudutlarıyla sınırlandırmama, aksine bütün bölgeye yayma gayreti olduğu izlenimi vermektedir.

G. Chaliand *A People Without a Country: The Kurds and Kurdistan* isimli kitabının Birinci Bölümde Osmanlı idaresi altındaki Kürtleri anlattıktan sonra, ikinci bölümde “Türkiye Kürdistan’ı” (Kurdistan in Turkey) başlıklı bölümde bölgenin sınırlarını İskenderun Körfezi’nden başlatmakta ve Rusya’ya kadar uzatmakta, yazar bununla da yetinmemekte, bu sınırlarla bölgenin genişliğinin Türkiye yüzölçümünün % 30’una ulaştığını; 1970 yılı itibariyle Türkiye’de Kürtçe konuşanların oranının da % 23’e tekabül ettiğini ve bu oranın muhtemelen daha yüksek olduğunu ileri sürmektedir. Benzer bir şekilde “Kürdistan’ın Kolonyal Paylaşımı” (The Colonial Carve up of Kurdistan) başlıklı daha sonraki bir bölümde Lozan’ın Türkler için bir zafer olmasına rağmen Kürtler için “derin bir adaletsizlik” olduğunu ileri sürmekte, Lozan’ın Kürt ulusal bölgesini dört parçaya böldüğünü ve bu antlaşmanın Kürtler için bağımlılık ve kölelik (servitude) döneminin başlangıcını belirlediğini iddia etmektedir.⁴⁴ Bu iddiaların gerçek ve/veya bilimsel olmadığını göstermek için her hangi bir çalışma yapmaya gerek olmadığı açıktır.

4.3. “Devleti Olmayan En Büyük Etnik Grup” Saplantısı

Gerard Chaliand (1993), *A People Without a Country: The Kurds and Kurdistan* (Devletsiz Bir Halk: Kürtler ve Kürdistan) isimli eseriyle belki de bizzat isminde Kürtlerin devletsiz olduğuna vurgu yapan ilk kitabı yazmıştır. Kitap ilk olarak 1978 yılında “Le Kurds et le Kurdistan” ismiyle Fransızca olarak, ardından 1980 yılında İngilizce olarak basılmış, daha sonra İngilizcede çeşitli baskılar yapmıştır. Yazar kitabın tamamında Türk ulusuna karşı, güya Kürtleri savunan, düşmanca bir tavır içerisinde dir.

Charles G. Macdonald *Ortadoğu’da Etnisite, Çoğulculuk ve Devlet* (Ethnicity Pluralism and the State in the Middle East) isimli derleme kitaptaki “1980’lerde Kürt Sorunu” başlıklı makalesinde: “Bugün Orta Doğu’da etnik ve dini azınlıkların içinde olduğu silahlı çatışma ve şiddetin düzeyi, hali hazırdaki devlet sistemlerinin azınlıkların özerklik ve daha fazla özgürlük taleplerine yanıt vermediğinin bir göstergesidir”⁴⁵ diyebilmekte ve çok yönlü bir sorunun sebebini tek bir nedene bağlayabilmektedir. Daha da vahimi, bu satırların hemen

⁴³ Joseph R. Rudolph, Jr., (Ed.), 2003. **Encyclopedia of Modern Ethnic Conflicts**, Greenwood Press, London.

⁴⁴ Gerard Chaliand, 1993. **A People Without a Country: The Kurds and Kurdistan**, Interlink Publishing, s. 38, 49.

⁴⁵ Charles G. Macdonald, “1980’lerde Kürt Sorunu”, **Ortadoğu’da Etnisite, Çoğulculuk ve Devlet**, s. 315.

ardından Ortadoğu'da devleti olmayan "en büyük" etnik topluluğun Kürtler olduğu yollu yanlış bilgiyi birkaç kez yineleme ihtiyacı hissedip, kendi ifadesiyle "Büyük Kürdistan"ın beş devletin sınırlarına bölündüğünü iddia edebilmektedir.⁴⁶ Dünyanın başka bölgelerinde nüfusları Kürtlerinkinden çok daha fazla olan Hindistan Müslümanları, ABD Zenci ve Hispanikleri gibi başka topluluklar mevcuttur. Oysa bu yazarlar veya başka Batılı yazarlar buraların devletsiz etnik topluluklarını Kürtler kadar hiçbir zaman gündeme getirmezler.⁴⁷ Ortadoğu'nun diğer bölgelerle karşılaştırılmayacak kadar önemli bir siyasi konumda bulunması bu "entelektüel"lerin bakışını kolayca değiştirebilmiştir.

Ortadoğu'da Etnik ve Dini Azınlıklar ismiyle Türkçeye çevrilen ve orijinal ismi "Nationalism, Minorities and Diasporas: Identities and Rights in the Middle East" isimli kitap-taki iki makale doğrudan Kürtlerle ilgilidir. Bunlardan ilki Türkiye Kürtlerini, ikincisi Irak Kürtlerini konu edinmektedir. Özellikle ilkini yazan Bill Bowring'in "Türkiye Kürtleri: Bir Azınlığın Haklarını Savunma" isimli makalesi son derece dikkat çekicidir. Makalenin daha ilk cümlesi şudur: "Kürtler Ortadoğu'daki en büyük azınlık gruptur." Giriş cümlesinden bile, makalenin geri kalanı hakkında görüş sahibi olmak mümkündür. Cümlenin devamında Kürtlerin Ortadoğu'da dört devletin topraklarına dağılmış halde ve 25 milyona varan nüfusları olduğundan bahsedilmektedir. Makalenin ikinci paragrafında ise, Kürtlerin Türkiye nüfusunun 15 milyonu ve genel nüfus içerisinde %20'yi bulan bir nüfuslarının olduğundan bahsetmekte ve Türkiye'nin siyasi ve ekonomik sorunlarını anlatmaktadır. Bowring ikinci paragrafı şu cümleyle bitirmektedir: "Bu koşullarda Avrupa Birliği'ne üye devletler Kürtlerin baskı altına alınması karşısında körleşme eğilimindedirler."⁴⁸ Yazar Avrupa'nın Kürtlerin haklarını "savunma" noktasındaki performansını son derece yetersiz bulduğunu ironik hatta bilim nezaketinden uzak bir şekilde vurgulama ihtiyacı duymaktadır.

The Encyclopedia of Middle East Wars isimli bir kitapta, yazar Kürtlerle ilgili bölümün ilk paragrafında Kürdistan bölgesinin coğrafi konumundan, Kürtlerin 30-35 milyonluk nüfusundan bahsettikten sonra bu nüfusun onları dünyada "özerk bir devletin" keyfini süremeyen en büyük etnik gruplarından birisi yaptığını iddia eder.⁴⁹

Handbook of Ethnic Conflict: International Perspectives isimli kitapta "Ethnopolitical Conflict in Turkey: From the Denial of Kurds to Peaceful Co-existence?" başlıklı bölümü yazan Ayşe Betül Çelik alt bölümün adını "Kürtler: Ortadoğu'nun Devletsiz Ulusu" koymayı uygun bulmuş ve giriş cümlesinde birçok bilim adamının Kürtleri dünyanın en büyük devleti olmayan uluslarından biri olarak gördüğünü yazmıştır.⁵⁰ Uluslar arası ilişkiler yazınında böyle bir eğilim olduğu doğrudur. Bununla beraber, bu eğilimin sorgulanmadan

⁴⁶ Macdonald, **A.g.e.**, s. 316-319-324.

⁴⁷ Bu konuda geniş bilgi için bkz. Alptekin, **A.g.m.**,

⁴⁸ Bill Bowring, "Türkiye Kürtleri: Bir Azınlığın Haklarını Savunma", Kristen E. Schulze, Martin Stokes, Clom Campbell (Ed.) *Ortadoğu'da Etnik ve Dini Azınlıklar* (içinde), Totem Yayıncılık, İstanbul 2015, s.39-40.

⁴⁹ Spencer C. Tucker (Ed.) 2010. *The Encyclopedia of Middle East Wars: The United States in Persian Gulf, Afganistan and Iraq Conflicts*, ABC-CLIO, LLC, s.

⁵⁰ Dan Landis ve Rosita D. Albert 2012. *Handbook of Ethnic Conflict: International Perspectives*, Springer, s. 243.

kabul edilmesi ve tümüyle doğru bilgi muamelesi yapılmasının yanlış olduğu daha önce gösterilmiştir.

Books about the Middle East isimli başka bir kitapta, Ortadoğu'nun etnik grupların "mozayığı"ndan oluştuğu iddia edilir. Kürtlerle ilgili bölümün ilk cümlesinde, 24-27 milyon Kürt nüfusundan bahsedip, devamında bu nüfusun onları dünya üzerinde "kendi devletine (country) sahip olmayan" en büyük etnik grup yaptığını belirtir.⁵¹ Oysa bu bilginin doğru olmadığı, Kürt nüfusun her şeyden önce dört devletin sınırlarına dağıldığı ve dünya üzerinde tek bir devletin sınırları içerisinde görece daha büyük etnik toplulukların bulunduğu daha önce belirtilmişti.

Islamist Radicalisation in Europe and Middle East isimli kitapta Kürtlerle ilgili bölümü "Etnik Radikalizm" başlığı altında yazan Ayla Göl, metin içerisinde birçok kez Kürtlerden Ortadoğu'nun en büyük devletsiz toplumu olarak bahsetmiştir.⁵² "Devletsizliğe" vurgunun bu kadar sık tekrarlanması, doğal ve akademik olmaktan çok, politik olduğu izlenimi vermektedir.

Etnik gruplar üzerine yazılmış bir Ansiklopedi, Ortadoğu'daki Kürt nüfusunu 27 ila 36 milyon vermekte ve Kürtlerin Ortadoğu'da Arap, Fars ve Türklerden sonra en büyük dördüncü etnik grup ve "muhtemelen" dünyada müstakil devleti olmayan en büyük etnik grup olduğunu iddia etmektedir.⁵³ Öncelikle Ortadoğu'da Türk nüfus Farslardan daha fazladır. Sıralamada Farsların önce zikredilmesi isabetsiz olduğu gibi, Kürtlerle ilgili iddia da isabetli değildir.

Başka bir kaynak ise, nüfusunu 28 milyon olarak verdiği Kürtleri, Ortadoğu'da Araplardan sonra en büyük ikinci etnik grup olarak tanıtmaktadır.⁵⁴ Bu kaynağın Türkleri Ortadoğu dışında varsaydığı düşünülse bile, Farsları nasıl Ortadoğu'nun dışına çıkarabildiğini izah etmek pek kolay değildir. Dolayısıyla Ortadoğu'nun en büyük ikinci etnik topluluğunun Kürtler olduğunu ileri süren görüş tümüyle gerçeklikten uzaktır.

Encyclopedia of the Peoples of Africa and the Middle East isimli ansiklopedinin Kürtlerle ilgili bölümünde yine Kürtlerin Ortadoğu'da en büyük dördüncü etnik grup olduğundan bahsetmekte ve ardından "muhtemelen dünyanın en büyük devletsiz ulusu" olduğu iddiası vurgulanmaktadır.⁵⁵

Oysa benzer ifadeler, devleti olmayan diğer etnik gruplardan ne Berberiler, ne Beluçiler ve ne de Sundanlılar için kullanılmaktadır. Sundanlılar için "kalabalık uluslardan birisi"

⁵¹ Tami Craft Al-Hazza ve Katherine Toth Bucher, 2008. **Books about the Middle East: Selecting and Using Them with Children and Adolescents**, Linworth Books, s. 12, 19.

⁵² Ayla Göl, "Ethnic Radicalisation: Kurdish Identity as Extremism in the Hegemonic Discourses of Turkey", George Joffe (Ed.) 2013. **Islamist Radicalisation in Europe and the Middle East**, I. B. Tauris & Co. Ltd.

⁵³ Jamia Stokes (Ed.), 2009. **Encyclopedia of the Peoples of Africa and the Middle East**, New York, Infobase Publishing Inc., "Kurds" maddesi, s. 379-380.

⁵⁴ Peter Hinchcliffe ve Beverley Miltondwards, 2008. **Conflicts in the Middle East Since 1945**, Routledge, s. 74.

⁵⁵ Jamie Stokes (Ed.) 2009. **Encyclopedia of the Peoples of Africa and the Middle East**, Facts On File, s. 380.

ifadesi kullanılmakta ama “devletsiz en büyük ulus/uluslardan birisi” ifadesi kullanılmamaktadır.⁵⁶

4.4. Kürt Kökenli Şiddet Hareketlerini “Demokratik Haklar” Mücadelesi Veren Sivil Toplum Kuruluşları Gibi Gösterme Gayreti

Bowring yukarıda anılan makalesinin ilerleyen sayfalarında, hemen bütün dünyada bir terör örgütü olarak tanınan PKK ile ilgili olarak şunları yazabilmektedir: “1978’de Kürdistan İşçi Partisi’nin (PKK) kurulmasının örneklerinden birini oluşturduğu Kürt dirilişinden duyulan korku, Eylül 1980 darbesini kısmen hızlandırdı. Askerler ikili bir strateji izlediler. Onlar öncelikle PKK ve benzer örgütleri ezmeye çalıştılar ama PKK Suriye’de yeniden kümelenmeyi başardı.” Hemen devam eden paragrafta ise, bu görüşlerini detaylandırmaya devam etmiştir: “PKK, 1984’te kendi gerilla mücadelesini yeniden başlattı. Bunu izleyen yıl, 1983’den 1991’e kadar iktidarda kalan Turgut Özal hükümeti, kabile ve aşiret çatışmalarının acımasızca artmasına yol açan “köy koruculuğu” sistemini yürürlüğe soktu. 1987’de, Güneydoğu’nun on ili için geçerli ve her dört ayda bir parlamento tarafından uzatılan olağanüstü hal ilan edildi. O zamandan beri çatışmalarda en az 14.000 kişi öldü. 1990 ilkbaharında 92 kişinin öldüğü ve 341 kişinin yaralandığı 21 Mart 1992 Newroz kutlamalarına kadar, Filistin intifadasından farklı olmayan bir kitle gösterileri dalgası Türkiye Kürdistanını sarstı.”⁵⁷ Bu ifadeleri, nesnel verilere dayanan bir bilim adamının değil, ancak Oryantalizmin izini süren bir zamane toplum mühendisinin söyleyebileceği çok açık. Bu ifadelere bakınca, PKK’nın dilinden farklı olmadığını, ne var ki, Batılılar PKK’lılardan öğrenmeyeceğine göre, PKK’lıların, Kandil’in ve Türkiye’deki radikal uzantılarının bizzat bu Batılılardan böylesi bir retoriği edindikleri anlaşılacaktır.

Bill Bowring, bahsedilen makalesinde o kadar aşırı ifadeler kullanmıştır ki, kitabın Kürtlerle ilgili diğer makalesini yazan Halid Salih (2015)’in “Bir Azınlığı Şeytanlaştırma: Irak Kürtleri Örneği” başlıklı makalesinde Kürtlere karşı Biyolojik silah kullanabilmiş bir yönetime karşı kullandığı dil bile Bowring’in dilinden daha akademik saygı ölçülerinde kalmıştır.⁵⁸ Bu tür kıyaslamaları somut olarak görünce, Batılılarda özellikle Kürtlerle ilişkilendirilmiş boyutuyla ilgili olarak, Türkiye’ye aşırı bir kin ve nefret duyulduğu intibahına kapılmamak mümkün değildir.

4.5. Kürtlerin Sorunlarını Filistin Araçlarıyla İlişkilendirme Gayreti

The Modern Middle East: A Political History since the First World War isimli kitap Ortadoğu’nun üç demokratik ülkesinin Türkiye, İsrail ve Lübnan olduğunu ama bu de-

⁵⁶ James Minahan, 2012. **Ethnic Groups of South Asia and the Pacific: An Encyclopedia**, ABC-CLIO, LLC, s. 304-306.

⁵⁷ B. Bowring, **a.g.m.**, s. 44.

⁵⁸ Halid Salih, “Bir Azınlığı Şeytanlaştırma: Irak Kürtleri Örneği”, Kristen E. Schulze, Martin Stokes, Clom Campbell (Ed.) **Ortadoğu’da Etnik ve Dini Azınlıklar** (içinde), Totem Yayıncılık, İstanbul 2015, ss. 117-134.

mokrasilerin “sözde” veya yarı demokrasiler olduğunu belirtmekte, İsrail’deki Filistinli Arapların durumuyla Türkiye’deki Kürtlerin durumunu karşılaştırabilmektedir.⁵⁹ Öncelikle Türkiye Cumhuriyeti kurulduktan sonra Güneydoğu’da bir etnik Türk yayılması olmamıştır. Oysa İsrail’de böylesi bir mukabil yayılma bütün açıklığıyla mevcuttur. İkinci olarak, Kürtler Güneydoğu’dan ülkenin diğer bölgelerine doğru göç etmekte ve yayılabilmektedirler. Oysa Filistin Arapları için İsrail’de böylesi bir göç ve yayılma imkânı asla söz konusu değildir. Üçüncüsü, İsrail açıkça ırkçı ve yarı-teokratik bir devlettir, Türkiye ise, en azından laikdir. Dördüncüsü, İsrail’deki Filistinliler ulus-devletin sahibi konumundaki etnik grupla farklı ve rakip dinlere mensupturlar. Oysa Türkiye’de her iki grup aynı dine ve üstelik aynı Sünni yoruma mensupturlar. Beşincisi, antik dönemler istisna edilirse, Filistin Araplarının Yahudilerle tarihsel birlikteliği söz konusu değildir. Oysa Kürtler ve Türkler en azından son bin yıldır birlikte yaşamış ve ortak tarihi hatıralara sahip iki halktır. Dolayısıyla İsrail’deki Filistinlilerle, Türkiye’deki Kürtlerin karşılaştırılabilmesi imkânı kesinlikle mevcut değildir. Bu iki grubun durumu tümüyle farklıdır. Bunların ikisini karşılaştırmaya çalışmak, tümüyle keyfi, zorlama ve kelimenin tam anlamıyla Oryantalist bir bakış açısıdır.

4.6. Bölücülük Yapmaktan Çekinmeme

Mordechai Nisan, *Minorities in the Middle East: A History of Struggle and Self-Expression* isimli kitabında Kürtlerle ilgili bölümde bir alt başlığı “Kürdistanda Özgürlüğe Doğru” şeklinde koyabilmiştir.⁶⁰ Yazar bu başlıkta somutlaşan kitaptaki yaklaşımında olgulardan bahsetmek yerine adeta temennilerinden bahsetmekte ve objektifliğini tümüyle yitirmektedir.

Kürtlerle ilgili Modern dönemde yazılmış en çok bilinen kitaplardan birisi David McDowall’ın *A Modern History of the Kurds* isimli eseridir. Bu eserin önsözünde yazar Kürtlerin 1918-1925 aralığındaki kısa dönemine uzun bir bölüm ayırdığını, zira bu dönemde Kürtler ilk kez bir devlet kurma fırsatıyla karşı karşıya geldiklerini ama bu şansı kaybettiklerini vurgular. Ardından “Kürt Kimliği ve Sosyal Oluşum” başlıklı birinci bölümün ilk cümlesinde yazar, niyet edilen Amerikan işgaliyle birlikte 2003 tarihinin Irak ve Türkiye Kürtleri için 1918 yılından sonra en büyük fırsatın müjdecisi olduğunu imlemektedir. McDowall bu fırsatın devlet kurma olduğunu daha önce açıkça yazdığı için burada tekrar vurgulama gereği duymamıştır. Kitapta, “Kürtlerin devlet kurma fırsatı” konusu, McDowall’ın dikkat çekmek istediği bir husus olduğu açıkça anlaşılmaktadır.⁶¹ Bu “fırsat” a neden bu kadar vurgu yapmakta olduğunu ise, bilimsel bağlamıyla ilişkilendirerek veya her hangi bir şekilde açıklama ihtiyacı hissetmemiştir.

⁵⁹ Mehran Kamrava, 2011. *The Modern Middle East: A Political History since the First World War*, University of California Press, s. 343.

⁶⁰ Mordechai Nisan, 2002. *Minorities in the Middle East: A History of Struggle and Self-Expression*, McFarland Co. Inc., s. 37.

⁶¹ David McDowall, 2007. *A Modern History of the Kurds*, I.B. Tauris Co. Ltd., s. XI, 1.

4.7. Kürtleri Dünya Gündeminde Tutma Gayretleri

Elbette Kürtlerle ilgili uluslar arası hesaplar ve planlar çok daha öncesinden yapılmıştır fakat entelektüel faaliyetlerde Kürtlere, Kürtlerin nüfuslarına ve bu nüfuslarıyla güya dünyada devletsiz en büyük etnik topluluk olduklarına vurgu yapan çalışmalar bu tarihlerden itibaren yoğunluk kazandığı ve kısa zamanda dalga dalga yayılma fırsatı bulduğu anlaşılmaktadır. Buraya kadar verilen örneklerden de anlaşılacağı üzere, bu “fırsatın” küresel boyutta entelektüellerin oryantalist yaklaşımlarından bağımsız geliştiğini düşünmek elbette mümkün değildir.

Tablo 1: Kürtler, Berberiler ve Sundanlularla, Ortadoğu ve Endonezya ile ilgili Büyük Küresel Yayınevlerinin Yaptığı Kitap Çalışmalarını ve Google Books Arama Sonuçlarını Gösteren Karşılaştırmalı Tablo

Yayınevi/ Anahtar Kelime	"Kurds"	"Berbers"	"Sundanese"	"Balochs"	"Middle East"	"Iraq"	"Indonesia"
Routledge	8	1	0	1	202	66	99
Oxford Un. Press	19	0	0	6	1038	523	222
Cambridge Un. Press	3	1	0	0	1661	99	121
Columbia Un. Press	2	1	0	0	122	69	20
Google Books	993bin	380bin	77200	87400	20.400bin	14.400bin	19.200bin

Tablo 1’de görüleceği üzere, Uluslar arası prestijli yayınevlerinin coğrafya olarak Ortadoğu ve etnik grup olarak da Kürtlere özel bir ilgi gösterdiği çok açık bir biçimde ortaya çıkmaktadır. Özellikle Oxford Üniversitesi Yayınları’nın 19 eserle Kürtler üzerine açık ara daha fazla çalışma yaptığı netlik kazanmaktadır. Aynı yayınevinin Berberiler ve Sundanlular üzerine hiç çalışmasının bulunmaması dikkat çekerken; Beluçiler üzerine 6 eseri yayınlamış olması, bu yayınevinin Ortadoğu üzerine odaklandığını göstermektedir. Oxford Yayınevi’nin Ortadoğu ve Irak üzerine yapılan çalışmalarıyla ilgili arama sonuçlarının Endonezya bölgesine oranla çok daha fazla çıkması da dikkate değer olup, etnik gruplarla ilgili verileri destekler niteliktedir. Diğer uluslar arası yayınevlerinin ve Google Books isimli elektronik kitap sitesinin arama sonuçları da önemsiz bazı istisnalarla birlikte büyük oranda önceki sonuçları doğrulamakta ve Kürtler ve Ortadoğu’yla ilgili arama sonuçlarının çok daha fazla olduğu ortaya çıkmaktadır.⁶²

Diğer yandan Tablo 2’de görüldüğü gibi, google web’de ve google kitap’taki İngilizce çalışmalarda gerek Suriye ve gerek Irak’taki çalışmalar itibarıyla Kürtlerle ilgili yapılmış çalışmaların açık ara üstünlüğü vardır. Kürtlerle ilgili kitap çalışmalarının çok daha fazla olduğu görülmektedir. Daha net bir tablo, birinci satırda görülmektedir. Bu satırda ifade grubu tırnak içinde araştırıldığı için çok daha net sonuç vermiştir. Gerek Suriye, gerek Irak’taki Kürtlerle ilgili yapılmış ve internette bulunan pdf çalışmaların

⁶² Araştırma internet üzerinden, ilgili yayınevlerinin sitelerine girilerek 2014 yılında manüel olarak yapılmıştır.

Türkmenlerle ilgili yapılmış olanlara göre kıyas kabul etmeyecek tarzda fazla olduğu görülmektedir.⁶³

Arama Kapsamı/Aranan Madde	middle east, "Turkmen minority in Iraq", pdf	middle east, "Kurdish minority in Iraq", pdf	middle east, "Turkmen minority in Syria", pdf	middle east, "Kurdish minority in Syria", pdf
google.com.tr (web)	8	4 bin 350	1	3 bin 190
google.com.tr (tırnaksız, web)	136 bin	411 bin	240 bin	350 bin
Google.com.tr (tırnaksız ve pdf olmadan, web)	460 bin	3 milyon 510 bin	1 milyon 360 bin	3 milyon 930 bin
books.google.com (pdf olmadan)	4	8	1	13

Kürtlerle ilgili bu çalışmaların kahir ekseriyetinin Batılı ülkelerde yapıldığını söylemeye bile gerek yoktur. Oysa konuya insan hakları merkezli yaklaşanlar için Türkmen nüfusun az olmasının hiçbir önemi olmamalıdır. Belli ki bu durum ve kimlik konusu önemsenmiştir. Bu yaklaşımın, çifte standartlı ve güç merkezli olduğu kadar da, adaletsiz bir yaklaşım olduğu açıktır.

Nihayet Edward Said, Dünyanın herhangi bir bölgesinden daha çok Ortadoğu'ya yatırım yapan Amerika için politikacılara danışmanlık yapan oryantalizmle “beyinleri yıkanmış” uzmanların, her şeyin mimarı olduğunu belirtmektedir.⁶⁴ Bu insanlar entelektüel faaliyet adı altında, önce bu bölgede toplumsal farklılaşmaları “tespit” etmekte, bunu kitaplarında yazmakta ve uluslar arası alanda dillendirmekte, sonra bu bilgilerin kullanım alanını gazete ve dergiler aracılığıyla genişletmekte, ardından oluşan kamuoyuyla beraber sürece bürokrat ve siyasileri ilave ederek bölgede etnik, mezhepsel ve dini çatışmaların temellerini atmaktadırlar. Ortadoğu'nun sorunlarının sadece dış kaynaklı olmadığını söylemeye gerek bile yok. İç sorunlar bilinmekte ve önemsenmektedir. Ne var ki, bu çalışmanın konusu tam da bu dış soruna odaklanmaktadır. Bu nedenle bölge ülkelerinin ve insanların bu sorunu yakından bilmeye ihtiyaçları olduğu düşünülmektedir.

5. HER ŞEYE RAĞMEN İFADE EDİLEBİLEN BAZI GERÇEKLER

Ortadoğu geneliyle ilgili olarak az da olsa bir takım gerçeklere işaret edilebilmektedir. Bunlardan birisi, terörizmle Ortadoğu'yu özdeşleştiren yaklaşımla ilgilidir. Entellektüellerin çoğu bu görüşe katılırken, sınırlı sayıda isim bu yaklaşımı eleştirmektedir. Bunlardan birisi de Halliday'dir. Onun bu konudaki görüşlerini yansıtan en bütünlüklü ifadesi şu şekildedir; “Terörizmi sivil bir siyasi grubun herhangi bir silahlı mücadeleye katılmayan sivilere yönelik eylemleri olarak ele aldığımızda, bu olgunun hiçbir şekilde Ortadoğu'ya özgü olmadığını görürüz. Bu tür terör eylemlerine kayıtlı tarihin büyük bir bölümünde rastlanır.

⁶³ Araştırma internet üzerinden ve her bir anahtar ifade grubu için ayrı ayrı manuel olarak Temmuz 2015'te yapılmıştır.

⁶⁴ Said, **Oryantalizm Eleştirileri**, s. 134.

Yirminci yüzyıl boyunca da çoğu ülke ve kültürde terör siyasi hayatın değişmez bir parçası olmuştur. Modern siyasetin ilk teröristleri Ortadoğulular değil, Rus anarşistleri, İrlanda cumhuriyetçileri, Ermeni ve (Hindu) Bengalli milliyetçilerdi. Onları 1945 sonrası dönemde Siyonist Yahudiler, Kıbrıs Rumları ve diğerleri izledi. Kısacası modern siyasi terörizm ne ilk kez Ortadoğu'da ya da Müslümanlar arasında ortaya çıktı, ne de en çok bu insanlar tarafından kullanıldı.”⁶⁵

Ortadoğu özelinde ifade edilebilen ilk gerçek, Kürtlerin toplam nüfusuyla ilgilidir. *Kurdish Politics in the Middle East* isimli kitabın yazarı Nader Entessar, Kürtlerin nüfusuyla ilgili şu ifadeyi dile getirmektedir: Ortadoğu'daki Kürt nüfus ile ilgili kesin bir rakam vermek mümkün değildir. Kürt kaynakları Ortadoğu'da 35-40 milyon nüfusları olduğunu iddia etseler de, bu rakamlar Kürt liderlerin yöneticilere taleplerini kabul ettirmek için verdikleri abartılmış tahmini rakamlardan ibarettir.⁶⁶

Yukarıda adı geçen yazarlardan Mcdonald, makalesinin bir yerinde Kürt milliyetçiliğiyle Batı arasındaki ilişkiyi incelerken: “Kürtler tarihsel olarak hep yaşadıkları ev sahibi ülkeleri istikrarsızlaştırmakta dış güçler tarafından bir araç olarak kullanılmıştır”⁶⁷ gerçeğini dile getirebilmiştir. Hatta aynı edisyon kitabın başka bir yazarı şunu da ifade edebilmiştir: “Orta Doğu etnik politikalarında Üçüncü Dünya ülkelerinde olduğundan çok daha geniş ölçekli bir dıştan karışma görürüz”.⁶⁸

Ne var ki, bu yazarlar söz konusu “istikrarsızlaştırma” ve “dıştan karışma”nın malzemesini kendilerinin hazırladığını ya göremez ya da görmezden gelirler. Anlaşılabacağı üzere, öncekiler temennileri ve bu ikinci tespitler de zorunlu gerçeği ifade etmektedir. Öncekiler bilim adamı kisvesi altında Oryantalist bakışı, ikinciler de her şeye rağmen nesnel bir bakışı temsil etmektedir. Nihayet öncekiler, Batılı devletlerin Ortadoğu'daki faaliyetlerine entelektüel bir temel teşkil etme gayretini ve ikinciler de belki kazara söylenmiş doğruları ifade etmektedir.

Mecburi istikamet söylenen gerçeklerden biri de B. Lewis'e aittir. Ortadoğu'nun Filistin'den sonra belki en sorunlu bölgelerinden birisi olan Lübnan'daki çatışmaların dahi, Batılı devletlerin eliyle daha bir karmaşıklaştığı ve uzun zamanlara yayıldığı, genel olarak eserlerinde Ortadoğu'nun “çoklu kimliği”ni öne çıkarmaya çalışan Bernard Lewis tarafından ifade edilebilmiştir.⁶⁹ Ne var ki, *Ortadoğu* isimli 300 sahifelik kitabında, bu türden Batılı devletleri dolaylı yoldan olsun sorumlu tutan tespitler sadece birkaç satırla sınırlı kalmıştır.

Benzer bir zorunlu gerçeklik ifadesi olarak, Milton J. Esmen, Ortadoğu'da toplumsal dayanışmanın kendini dinle ifade ettiğini belirtmektedir.⁷⁰ Bunun diğer anlamı, Batı'da toplumsal dayanışmanın *aynı etnik grup* sınırları içerisinde gerçekleşirken; Doğu'da *aynı*

⁶⁵ Halliday, **a.g.e.**, s. 47.

⁶⁶ Nader Entessar, 2010. **Kurdish Politics in the Middle East**, Lexington Books, s. 3.

⁶⁷ Macdonald, **a.g.e.**, s. 339.

⁶⁸ Milton J. Esmen, “Etnik Politikalar: Ortadoğu Gerçekten Özgün müdür?”, **a.g.e.**, s. 382.

⁶⁹ Bernard Lewis, **Ortadoğu**, s. 281.

⁷⁰ Milton J. Esmen, “Etnik Politikalar: Ortadoğu Gerçekten Özgün müdür?”, **a.g.e.**, s. 364.

din sınırları içinde gerçekleştiğidir. Benzer şekilde, Doğu’da aynı din sınırları içerisindeki etnik çeşitliliğin önemsenmediği ve toplumsal dayanışmaya engel olmadığıdır. Tersinden bakıldığında, Batı’lı toplumlarda çatışmayı besleyen toplumsal farklılaşma hem etnik hem de dini farklılaşmadır. Oysa Doğu’da çatışmanın taban bulduğu tek toplumsal farklılaşma dini farklılaşmadır. Dolayısıyla, Doğu toplumlarındaki İslam içi etnik farklılaşmaları çatışma sebebi saymak tekrar Batı toplumlarını esas alan bir yaklaşımdır ki, Batı’lı yazarlar durup durup bu hatayı tekrarlamaktadırlar. Esasen bu bir hata değil, kılıfına uydurulmaya çalışılan bir temennidir. İstenen veya niyet edilmemiş bir şekilde sebep olunan şey Ortadoğu’da etnik temelli ayrışma, parçalanma, şiddet, çatışma ve istikrarsızlıktır. Zira ancak bu sayede Batı’lı süper güçler bu coğrafyalarda “barışı” ve “demokrasiyi” tesis etmek için savaş açabilecek, ardından statükonun meşruiyetine dayanarak toplumların kaderiyle oynayabileceklerdir.

Bu kapsamda vurgulanması gereken hususlardan birisi de, etnik sorunları inceleyen kitaplarda uluslar arası ilişkiler hukukuna ve bilimsel nesnellığe uygun olarak dünya üzerindeki ulus devlet altı bölgelerin etnik isimlendirmeye tabi tutulmaması yaklaşımıdır. Böylesi bir nesnel duruşa çok fazla örnek bulmak elbette mümkün olmayacaktır. Çok az örneğinden birisi de, uluslar arası etnik çatışmalar konusunda herkesin atıf yaptığı bir uzman olan Donald L. Horowitz’dır. Alanında temel kaynak olan ve yaygın bir şekilde okunup atıf yapılan 697 sahifelik hacimli eserinde birçok kez Kürtlerden bahsetmesine rağmen, kitabının hiçbir yerinde “Kürdistan” ifadesini kullanmamıştır. Bu yaklaşımı sadece Kürtlere özgü değildir. Bütün kitaptaki diğer etnik gruplarla ilgili yaklaşımı da bu nesnelliktedir. Mesela Güney Tayland’daki Müslüman Malayların bölgesi için de “Patani” ismini özenle kullanmamıştır. Bu yaklaşım basit gibi görünebilir fakat son derece nesnel, uluslar arası hukuka uygun ve nihayet önemlidir. Demek ki, ulus devlet altı bölgeler etnik tonlara boyanmadan, etnik isimlerle anılmadan da dünyanın etnik sorunları dile getirilebilmektedir. D. L. Horowitz bunun çok itibarlı bir örneğini temsil etmektedir.⁷¹

SONUÇ ve DEĞERLENDİRME

Bir kayıt sistemi olarak yazı, Ortadoğu’da ortaya çıkmasına rağmen, daha çok yazan toplumlar hep Batılı toplumlar olmuşlardır. Roma döneminden kalma yazıtlar, aynı dönemdeki bütün Ortadoğu yazıtlarından çok daha fazladır. Bunun çeşitli özgün sebepleri vardır ve bu çalışmanın konusu dışındadır. Bununla beraber, daha da önemli olanı şudur ki, Batılı toplumlar kendileri dışındaki toplumlar hakkında da açık ara en fazla yazan toplumlar olmuşlardır.

Günümüz Batılı entelektüeller bu düşünsel faaliyetleriyle hem kapitalist sistem içerisinde ses getirecek bir fikir ortaya atmış olmakta, satılan kitaplarıyla hem kendi gündelik ve ölçüsüz giderlerine kaynak bulmakta ve hem de kapitalist devletleri savaş yapmaya telkin eden kapitalist silah şirketlerinin talepleri karşısında siyasilere uygun malzeme sunmuş

⁷¹ Donald L. Horowitz, **Ethnic Groups in Conflict**, University of California Press, London 1985.

olmaktadırlar. Bu kısır döngü, bireysel, grup ve devletlere özgü kapitalist çıkar döngüsü devam ettiği sürece, devam edecek gibi görünmektedir.

Sosyoloji'de, Sosyal Psikoloji'de ve Davranış Bilimleri'nde önemli bir yeri olan "Ayna Kimlik" diye bir kavram vardır. Bu kavrayışa göre, insan, başkalarının kendisi hakkında ne düşündüğüne bakarak tutum belirlemede, bir müddet sonra insanların kendisi hakkındaki yargılarına uygun hareket etmektedir. Kendisiyle ilgili beklentilere uygun davranmakta, bir zaman sonra kimlik de bu yönde bir istikamet kazanmaktadır. Batılı entelektüeller, sürekli Ortadoğu'da olmayan bir toplumsal çeşitlilikten ve parçalanmışlıktan bahsetmekte ve bunu ulusal ve uluslararası arenada dillendirmektedirler. Bu entelektüel dedikodu bir müddet sonra beklenen etkiyi gösterebilmekte, hedefteki toplumlar bu gündemlerden manipüle olabilmekte ve binlerce yıldır beraber yaşadıkları grup ve toplumlarla çatışma içerisine girebilmektedirler.

Burada ifade edilmesi gereken son tespit şudur: dünyanın bir çok yerinde ama özellikle Ortadoğu'daki "çoklu kimlik" ve "toplumsal parçalanmışlık" yargısı, bir tür entelektüel illüzyon, önyargı hatta arzudur. Bunun gerçekliği yoktur. Aynı şekilde, her etnik topluluğa bir devlet yaklaşımının uygulanabilir olmadığı da en iyi Batılılar tarafından bilinmesine rağmen, Ortadoğu bağlamında yine de dile getirilebilmektedir. "Devleti olmayan en büyük etnik topluluk" yaklaşımı sonu olmayan bir yoldur. Birinden sonra diğeri gelir. Nerede biteceği belli değildir. Bununla beraber, Batılı yaklaşımlar için bu fikirlerin uygulama alanı sömürgeleştirilmek istenen bölgelerle sınırlıdır. Ortadoğu bu uygulama alanının merkezindedir.

Kürtlerle ilgili gündeme getirilen "Devleti olmayan en büyük etnik topluluk" yaklaşımı da son derece bilimsel olmaktan ve dünya üzerindeki benzer toplumsal sorunları çözmekten uzak, sığ olduğu kadar çifte standartlı bir yaklaşımdır. Dünya bugün, milliyetçilik akımlarının ulus devletlerle sonuçlanması gerektiği düşünülen 200 yıl öncesine göre artık çok farklıdır. Milliyetçilikler, günümüzde ulus devletle sonuçlanmak zorunda olmadan da toplumsal tatmin yaratabilecek yerel, ulusal, uluslar arası ve küresel ekonomik, siyasi ve kültürel araçlara sahiptirler. Nitekim mevcut siyasi yapı içindeki demokratikleşme süreçleriyle birlikte, milliyetçiliğin ve milli kültürün, iki yüz yıl öncesinin ulus-devlet çatısı altında olduğundan daha zengin bir şekilde yaşanabileceği kabul edilmektedir. Üniter ulus-devlet, ulusal kültürün yaşanabildiği tek siyasi yapı olmadığı gibi, en zengin tarzda yaşandığı tek alternatif olmaktan da çıkmıştır. Günümüz dünyasının geçerli siyasi tecrübeleri, Ortadoğu'da Kürt nüfusun kimlik, kültür, dil sorunları, bireysel ve toplumsal problemlerinin ideal çözümünün mevcut siyasi yapıların demokratikleştirilmesi yoluyla mümkün olabileceğine işaret etmektedir. Yerel yönetimlerin yetkilerinin genişletilmesi de bu kapsam içinde düşünülebilir. Özyönetim veya federasyon talepleri ise, ancak demokratikleşme ile ilgili yapılabilecekler bittikten sonra gündeme gelebilmelidir. Oysa demokratikleşme noktasında Ortadoğu devlet ve toplumlarının daha almaları gereken uzun bir menzil söz konusudur.

KAYNAKÇA

- Aguirre, Jr. A. & Turner, J. H. (2009). *American Ethnicity*, McGraw-Hill.
- Al-Hazza, T. C. & Bucher, K. T. (2008). *Books about the Middle East: Selecting and Using Them with Children and Adolescents*, Linworth Books.
- Alptekin, M. Y. (2009). Toplumsal Ortak Kaderin Siyasi Tezahürü Olarak Ulus Devlet veya Küresel Bir Siyasi Proje Olarak Etnik Devlet: Ortadoğu Kürt Siyaseti'nin Toplumsal Analizi, *Stratejik Öngörü*, (13), 91-110.
- Altuğ, Y. (1995). *Çin Sorunu*, İstanbul: İ.Ü. Basımevi.
- Anderson, B. (1995). *Hayali Cemaatler Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması*, Metis Yayınları.
- Bowring, B. (2015). *Türkiye Kürtleri: Bir Azınlığın Haklarını Savunma*, Kristen E. Schulze, Martin Stokes, Clom Campbell (Ed.ler), *içinde Ortadoğu'da Etnik ve Dini Azınlıklar*, İstanbul: Totem Yayıncılık, 39-60.
- Chaliand, G. (1993). *A People Without a Country: The Kurds and Kurdistan*, Interlink Publishing.
- Chatty, D. (2010). *Displacement and Dispossession in the Modern Middle East*, Cambridge University Press.
- Çakmak, H. (2012). *Avrupa Birliği'nin Etnik Yapısı*, Ankara: Kripto.
- Çetinsaya, G. & Özhan, T. (2009). *İşgalin 6. Yılında Irak*, Ankara: SETA Yayınları.
- Entessar, N. (2010). *Kurdish Palitics in the Middle East*, Lexington Books.
- Esman, M. J. & Rabinovich, I. (2004). (Derleyenler), *Ortadoğu'da Etnisite, Çoğulculuk ve Devlet*, Çev. Zafer Avşar, İstanbul: Avesta Yayınları.
- Göktürk, H. (1979). *Kürtlerin Soy Kütüğü ve Boy Tarihi*, İstanbul: Türk Dünyası Yayınları.
- Göl, A. (2013). *Ethnic Radicalisation: Kurdish Identity as Extremism in the Hegemonic Discourses of Turkey*, George Joffe (Ed.), *in Islamist Radicalisation in Europe and the Middle East*, I. B. Tauris & Co. Ltd..
- Halliday, F. (1998). *İslam ve Çatışma Miti*, Çev. Umut Özkırımlı-Gülberk Koç, İstanbul: Sarmal Yayınevi.
- Hinchcliffe, P. & Miltondwars, B. (2008). *Conflicts in the Middle East Since 1945*, Routledge.
- Horowitz, D. L. (1985). *Ethnic Groups in Conflict*, London: University of California Press,
- Kamrava, M. (2011). *The Modern Middle East: A Political History since the First World War*, University of California Press,.
- Kaya, K. (2005). *Hindistan'da Diller*, İmge Kitabevi, İstanbul.
- Kutschera, C. (1979). *Le Mouvement National Kurde*, Flammarion.
- Landis, D. & Albert, R. D. (2012). *Handbook of Ethnic Conflict: International Perspectives*, Springer.
- Lewis, B. (t.y.) *Ortadoğu*, Çev. Mehmet Harmancı, İstanbul: Yeni Yüzyıl Kitaplığı.

- _____ (2000). *Ortadoğu'nun Çoklu Kimliği*, Çev. Mehmet Harmancı, İstanbul: Sabah Kitaplığı.
- Mahbubani, K. (1997). *İnhitatin Tehlikeleri Diğerlerinin Batıya Öğrettikleri, Medeniyetler Çatışması içinde* (Derleyen: Murat Yılmaz), Ankara: Vadi Yayınları.
- McDowall, D. (2007). *A Modern History of the Kurds*, I.B. Tauris Co. Ltd..
- Minahan, J. (2012). *Etnic Groups of South Asia and the Pacific: An Encyclopedia*, ABC-CLIO, LLC..
- Nisan, M. (2002). *Minorities in the Middle East: A History of Struggle and Self-Expression*, McFarland Co. Inc..
- Notholt, S. A. (2010). *Fields of Fire-an Atlas of Ethnic Conflict*, Stuart Notholt Communications Ltd..
- Rudolph, Jr. J. R., (Ed.). (2003). *Encyclopedia of Modern Ethnic Conflicts*, London: Greenwood Press.
- Safrastian, A. (1948). *Kurds and Kurdistan*, Michigan: Harvill Press.
- Said, E. (1998). *Oryantalizm*, Çev. Nezih Uzel, İstanbul: İrfan Yayınevi.
- _____ (2000). *Oryantalizm Eleştirileri*, Çevirenler: İslam Özkan, Süleyman Şahin, Şenay Özden, İstanbul: İlkbahar Yayınevi.
- Salih, H. (2015). *Bir Azınlığı Şeytanlaştırma: Irak Kürtleri Örneği*, Kristen E. Schulze, Martin Stokes, Clom Campbell (Ed.), *İçinde Ortadoğu'da Etnik ve Dini Azınlıklar*, İstanbul: Totem Yayıncılık, 117-134.
- Sandıklı, A. ve Salihi, E. (2011). *İran Şii Hilali ve Arap Baharı*, İstanbul: BİLGESAM, Rapor No: 35.
- Somersan, S. (2004). *Sosyal Bilimlerde Etnisite ve Irk*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Stokes, J. (Ed.). (2009). *Encyclopedia of the Peoples of Africa and the Middle East*, Facts On File.
- Şimşir, B. N. (2010). *Kürtçülük 1787-1923*, Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Tanrıverdi, A. (2015). *Irak'ta Müslüman'ca Çözüm İstiyoruz*, Çevrimiçi: <http://www.adnantanrıverdi.com>, Erişim, 26/03/2015.
- Tucker, S. C. (Ed.). (2010). *The Encyclopedia of Middle East Wars: The United States in Persian Gulf, Afganistan and Iraq Conflicts*, ABC-CLIO, LLC.
- Turner, B. S. (1997). *Max Weber ve İslam Eleştirel Bir Yaklaşım*, Çev. Yasin Aktay, Ankara: Vadi Yayınları.
- Uhlig, H. (2000). *İpek Yolu Çin ve Roma Arasında Eski Dünya Kültürü*, Çev. Alev Kırım, İstanbul: Okyanus Yayınları.
- Yılmaz, M. E. (2007). *Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Etnik Çatışmalar Etnik Çatışmaların Nedenleri ve Etnik Barışın Tesisi*, Ankara: Nobel Yayınları.